

Κώστας Βάρναλης

Αττικά

400 χρονογραφήματα (1939-1958)
για την Αθήνα και την Αττική

Φιλολογική επιμέλεια - Κείμενα
Νίκος Σαραντάκος



ΕΚΔΟΣΕΙΣ
Αρχείο



ΜΑΡΤΥΡΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΙΑΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΥ 1914

ΚΕΝΤΡΟΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

Εικόνα εξωφύλλου:

Χάρτης Αθηνών του Κώστα Η. Μπίρη, 1950 (αρχείο Η. Διαμαντούρου)

Η μορφή του Κ. Βάρναλη είναι τμήμα φωτογραφίας του 1935 (Γεννάδειος Βιβλιοθήκη)

Εκδόσεις Αρχείο

Φιλολογική επιμέλεια - Κείμενα: Νίκος Σαραντάκος

Επιμέλεια έκδοσης: Ηρώ Διαμαντούρου, Νίκος Αλπανάκης

Σελιδοποίηση - Σύνθεση εξωφύλλου: Νίκος Αλπανάκης

Εκτυπώθηκε σε χαρτί διαπιστευμένο κατά FSC με οικολογικά μελάνια
από την Macart, Μ. Βαρουξής και Σια Ο.Ε. για λογαριασμό των Εκδόσεων Αρχείο

© Copyright 2016

Ηρωικός Ε.Π.Ε. - Εκδόσεις Αρχείο

και Ευγενία Βάρναλη

ISBN 978-618-5234-04-1

Ηρωικός Ε.Π.Ε. - Εκδόσεις Αρχείο

Μυμνέριμου 5, 106 74 Αθήνα

Τηλ: 210 7211187

www.archeiobooks.gr - info@ironick.gr

Κώστας Βάρναλης

ΑΤΤΙΚΑ

*400 χρονογραφήματα (1939-1958)
για την Αθήνα και την Αττική*

Φιλολογική επιμέλεια - Κείμενα
Νίκος Σαραντάκος

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ από τον Νίκο Σαραντάκο	15
ΑΤΤΙΚΑ (Χρονογραφήματα 1939-1958 για την Αθήνα και την Αττική)	
1939	
Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα (<i>Πρωία</i> , 22 Αυγούστου)	31
Αρσενικές παραμάνες (18 Σεπτεμβρίου)	33
Λαϊκή ψυχή (21 Σεπτεμβρίου)	35
Με το πιρούνι (9 Οκτωβρίου)	37
Η εορτή του δάσους (6 Δεκεμβρίου)	38
Παγίδα (18 Δεκεμβρίου)	40
1940	
Λαϊκή ψυχή (22 Ιανουαρίου)	43
Κνηθοκάμπη η πιτυοκάμπη (26 Φεβρουαρίου)	45
Εν Πειραιεί τη 9η Φεβρουαρίου 1903 (10 Μαρτίου)	46
Πουλιά... (8 Απριλίου)	48
Μεγάλη Παρασκευή (12 Απριλίου 1902) (27 Απριλίου)	49
Άνοιξη (28 Απριλίου)	51
Η μουριά (17 Ιουνίου)	52
Σπατανείκη κουμπαριά (26 Αυγούστου)	53
Οι εξυπνάδες του μικροεμπορίου (30 Σεπτεμβρίου)	55
1941	
Το συσσίτιο (1 Ιανουαρίου)	57
Τα εγγλεζάκια (2 Ιανουαρίου)	58
Καταφύγια (11 Απριλίου)	60
Φύσις και πόλεμος (13 Απριλίου)	61
«Της Χαράς το νησί...» (20 Απριλίου)	63
Συναγερομοί (23 Απριλίου)	64

Εικόνες (24 Απριλίου)	66
Καινούργιες συνήθειες (25 Απριλίου)	67
Δρομοπάθεια... (27 Απριλίου)	68
Δίαιτα (28 Απριλίου)	70
«Θάλαττα θάλαττα!» (3 Μαΐου)	71
Υπήρξε... (9 Μαΐου)	73
Μετά από τη βροχή (11 Μαΐου)	74
Εκδρομείς (13 Μαΐου)	76
Εωθινόν... (14 Μαΐου)	77
Περασμένα μεγαλεία (17 Μαΐου)	78
Μια «θαλασσοκτονία» (21 Μαΐου)	80
Ο ύπνος του υπαίθρου (23 Μαΐου)	82
Η «προσγειώσεις» (25 Μαΐου)	83
Η «δόξα» των ποιητών (28 Μαΐου)	85
Το Θερίο και η εποχή του (29 Μαΐου)	86
Περί όνου σκιάς (30 Μαΐου)	88
Δωδεκάτη μ.μ. (10 Ιουνίου)	90
«Ω αργυρά πανσέληνος...» (11 Ιουνίου)	91
Οι γέροι των πάρκων (12 Ιουνίου)	93
Το ωρολογιακόν ψεύδος (17 Ιουνίου)	95
Έξωσις οστέων (20 Ιουνίου)	96
Μαραθωνομάχοι (24 Ιουνίου)	98
Και η ανάποδη (25 Ιουνίου)	99
Το σκοτός το εξώτερον (26 Ιουνίου)	101
Ψυχολογία περιπτέρων (5 Ιουλίου)	102
Αντεπίθεση περιπτέρων (9 Ιουλίου)	104
Ζητούνται... άρματα καθαριότητας (17 Ιουλίου)	105
Τα νέα ήθη της πιάτσας (23 Ιουλίου)	106
«Σώσατε τας ψυχάς μας» (24 Ιουλίου)	108
«Νύχτα γεμάτη θάματα...» (2 Αυγούστου)	109
Τα λυμένα ζουνάρια (5 Αυγούστου)	111
Σεληνιασμός (7 Αυγούστου)	113
Το σαββατιανό σταφύλι (9 Αυγούστου)	114
Το νησί των μακάρων (15 Αυγούστου)	116
Η νόσος του Αγίου Βίτου (19 Αυγούστου)	117
Το δάσος του Λυκαβηττού (20 Αυγούστου)	118
Ολικόν σέλας... (22 Αυγούστου)	120
Χινοπωριάτικη αυγινή (27 Αυγούστου)	121
Πρωτοχρονιάτικη κίνηση (31 Αυγούστου)	123
Χινοπωριάτικη συννεφιά (4 Σεπτεμβρίου)	124
Λαθρεπιβάτες (6 Σεπτεμβρίου)	126
Τα καρφιά (9 Σεπτεμβρίου)	127
Αίνος (18 Σεπτεμβρίου)	128
Φεγγαριάτικα (27 Σεπτεμβρίου)	130
«Όνειρο απίστευτο...» (28 Σεπτεμβρίου)	131
Περί οθόνης σκιάς (15 Οκτωβρίου)	133
Ο παράξενος (18 Οκτωβρίου)	135
Η ζητιανοφοβία (21 Οκτωβρίου)	136
Ο Αντρίκος (26 Οκτωβρίου)	137
Τρολές Ρέντγκεν (28 Οκτωβρίου)	139

Ο βρικόλακας (2 Νοεμβρίου)	141
«Πού 'ναι τα χιόνια τ' αλλοτινά;» (4 Νοεμβρίου)	142
Συνωστισμός (9 Νοεμβρίου)	144
Πεντέλη (11 Νοεμβρίου)	145
Νέες προσαρμογές (19 Νοεμβρίου)	147
Η «Ψυχή» (21 Νοεμβρίου)	149
Ο... νεοφώτιστος (22 Νοεμβρίου)	150
Αστική αγροικία (25 Νοεμβρίου)	152
Λόγια του αέρος (28 Νοεμβρίου)	154
Ενάλιος Νεμρώδ (4 Δεκεμβρίου)	155
Κρυσολογία (6 Δεκεμβρίου)	157
Ζωολογία (9 Δεκεμβρίου)	158
Ο κατακλυσμός (19 Δεκεμβρίου)	159
Πώς τα πέρασε (27 Δεκεμβρίου)	161
1942	
Το χιόνι (1 Ιανουαρίου)	163
Την άλλη μέρα (3 Ιανουαρίου)	165
Το ανήμερο θηρίο (10 Ιανουαρίου)	166
Εξέλιξις (15 Ιανουαρίου)	167
Βολέματα (18 Ιανουαρίου)	169
Περί ανέμων και χιόνων (25 Ιανουαρίου)	170
Μετεωρολόγοι (1 Φεβρουαρίου)	171
Άνοιξη (10 Φεβρουαρίου)	173
Λαϊκές αγορές (15 Φεβρουαρίου)	174
Το φάσγανον (26 Φεβρουαρίου)	175
Ανοιξιάτικο παραμιλητό (28 Φεβρουαρίου)	176
Μάρτης - Γδάρτης (3 Μαρτίου)	178
Ο όρκος της Λυσιστράτης (10 Μαρτίου)	179
Η αγάπη της πόλεως (12 Μαρτίου)	181
Ο κρεμαστός λαχανόκηπος (14 Μαρτίου)	181
Μονόλογος στο «δάσος» (18 Μαρτίου)	183
Χιόνια (24 Μαρτίου)	184
Εκδρομή (1 Απριλίου)	185
Τα αγαθά ζώα (2 Απριλίου)	186
Το άκακον αρνίον (5 Απριλίου)	188
Οι σωματοφύλακες (7 Απριλίου)	189
Οι εχθροί του καλοκαιριού (16 Απριλίου)	191
Ο γυλιός (17 Απριλίου)	192
Τα δέντρα μας (18 Απριλίου)	193
Αγία Παρασκευή (21 Απριλίου)	194
Ο Αϊ-Γιώργης (24 Απριλίου)	195
Η ακακία (29 Απριλίου)	197
Η Μπέμπα (3 Μαΐου)	198
Ψυχικός καθαρισμός (6 Μαΐου)	199
Φωτογραφίες (7 Μαΐου)	200
Επεισόδια (15 Μαΐου)	201
Το βάπτισμα του πυρός (19 Μαΐου)	203
Ζουρ φιξ (21 Μαΐου)	204
Η πολιτεία των νεκρών (28 Μαΐου)	205
Διπλή εκδρομή (2 Ιουνίου)	206

Καροτσάκι - γυαλιά (4 Ιουνίου)	208
Οι πειρασμοί (5 Ιουνίου)	209
Τα «ονικά» (7 Ιουνίου)	210
Το δαιμόνιον της φυλής (17 Ιουνίου)	212
Ξενοδοχείο των αστέρων (20 Ιουνίου)	213
Ακτίς δέκα μέτρων (21 Ιουνίου)	214
Τα επεισόδια (23 Ιουνίου)	216
Νερόοο!... (24 Ιουνίου)	217
Φθινόπωρο (25 Ιουνίου)	218
Ρόδινα ακρογιάλια (26 Ιουνίου)	220
Η αιωνία επάνοδος (5 Ιουλίου)	221
Το δίκιο της Διαμάντως (7 Ιουλίου)	223
Το αυγό του Κολόμβου (11 Ιουλίου)	224
Οι Τσιγγάνες (12 Ιουλίου)	226
Κυνικά καύματα (15 Ιουλίου)	227
Η δίψα (16 Ιουλίου)	229
Παραδουλεύτρες (30 Ιουλίου)	230
Η καλύτερη εκδρομή (31 Ιουλίου)	232
Τοξικομανείς (5 Αυγούστου)	233
Σπουργίτια (14 Αυγούστου)	235
Ζάππειο (18 Αυγούστου)	236
Το πρόγραμμα (29 Αυγούστου)	237
Ο πανδαμάτωρ χρόνος (10 Σεπτεμβρίου)	239
Σεπτέμβριος (16 Σεπτεμβρίου)	240
Υπαίθριος φιλολογία (23 Σεπτεμβρίου)	241
Η γαζία (26 Σεπτεμβρίου)	242
«Αν παρήλθον...» (30 Σεπτεμβρίου)	244
Η άχορος χθων (2 Οκτωβρίου)	245
Μαθήματα χορού (8 Οκτωβρίου)	246
Εννιά Ελένες (16 Οκτωβρίου)	247
Νεροποντή (17 Οκτωβρίου)	249
Γεροντικά τολμήματα (18 Οκτωβρίου)	250
Ακρόπολις (20 Οκτωβρίου)	251
Οικομαχίες (25 Οκτωβρίου)	252
Κολοκυθού (27 Οκτωβρίου)	253
Πρωτομηνιά (3 Νοεμβρίου)	255
Έκτη π.μ. (13 Νοεμβρίου)	256
Κυριακή αργία (1 Δεκεμβρίου)	257
Μεσόγεια (8 Δεκεμβρίου)	258
Χριστούγεννα στο βουνό (27 Δεκεμβρίου)	259
1943	
Δύο Ιανουαρίου (3 Ιανουαρίου)	261
Μεθεόρτια (9 Ιανουαρίου)	262
Ανθοπληξία (14 Ιανουαρίου)	263
Αλκνονίδες (22 Ιανουαρίου)	265
Μεσοκαλόκαιρο (26 Ιανουαρίου)	266
Ο χιονοβλαβής (28 Ιανουαρίου)	267
Ομιγλοπάθεια (3 Φεβρουαρίου)	268
Συνωστισμός (4 Φεβρουαρίου)	269
Νύχτες (7 Φεβρουαρίου)	271

Μασκαράδες (16 Φεβρουαρίου)	272
Η μάντρα (17 Φεβρουαρίου)	273
Φιλοσοφία των τάφων (3 Μαρτίου)	275
Οδός Αθηνάς (5 Μαρτίου)	276
Κούλουμα (9 Μαρτίου)	277
Αγάλματα (14 Μαρτίου)	278
Τα ζευγαράκια (16 Μαρτίου)	279
Παραγγέλματα κι απαγορεύσεις (26 Μαρτίου)	280
Θάλασσα... (28 Μαρτίου)	282
Το μόνιπο (15 Απριλίου)	283
Πώς τα πέρασε (27 Απριλίου)	285
Συνοικίες (28 Απριλίου)	286
Αχαρναί (29 Απριλίου)	288
Ο φόβος του δικαίου (6 Μαΐου)	289
Η καθαριότητα (20 Μαΐου)	290
Οι εξερευνητές (2 Ιουνίου)	292
Νέα εξερεύνηση (10 Ιουνίου)	293
Φρέσκα ψάρια (19 Ιουνίου)	295
Το φεγγάρι (20 Ιουνίου)	296
Ο κολυμπητής (25 Ιουνίου)	297
Ο κυριακάτικος (6 Ιουλίου)	299
Τα κλειστά παράθυρα (11 Ιουλίου)	300
Η δίψα (21 Ιουλίου)	301
Ο «Ηρώς» (27 Ιουλίου)	303
Το ταξίδι (28 Ιουλίου)	304
Με τα πόδια (13 Αυγούστου)	305
Μελτέμια (21 Αυγούστου)	307
Το φιλμ (22 Αυγούστου)	308
Σεπτέμβριος (5 Σεπτεμβρίου)	309
Πρωτοβρόχια (8 Σεπτεμβρίου)	310
Το πράσινο (14 Σεπτεμβρίου)	312
Οι τρεις τεμπέληδες (22 Σεπτεμβρίου)	313
Μονόλογος της κουφόβρασης (28 Σεπτεμβρίου)	315
Κύκνος και κύκνος (6 Οκτωβρίου)	316
Η προσευχή του ταπεινού (9 Οκτωβρίου)	318
Η κακιά ώρα (2 Νοεμβρίου)	319
Γράμμα Κολωνακιώτη (25 Νοεμβρίου)	320
Λιακάδες (30 Νοεμβρίου)	321
Δρομολογικά (13 Δεκεμβρίου)	322
Τραμπούκοι (16 Δεκεμβρίου)	323
Πριν σαράντα χρόνια (25 Δεκεμβρίου)	325
Χιόνια!... (31 Δεκεμβρίου)	327
1944	
Ταξίδια... (7 Ιανουαρίου)	329
Πραγματικά ταξίδια (8 Ιανουαρίου)	330
Την άλλη μέρα (19 Ιανουαρίου)	331
Το όρος των Αμώμων (25 Ιανουαρίου)	333
Το παράθυρο (30 Ιανουαρίου)	334
Άνοιξη (4 Φεβρουαρίου)	335
Εξυπνάδα και τόλμη (26 Φεβρουαρίου)	337

Χελιδόνα (2 Μαρτίου)	338
Συνοικία (7 Μαρτίου)	339
Ταξίδια (9 Μαρτίου)	340
Έρως (16 Μαρτίου)	342
Σαλαμούρα (23 Μαρτίου)	343
Η μόδα (4 Απριλίου)	344
Η ομίχλη (8 Απριλίου)	345
Ο κόκορας (9 Απριλίου)	346
Ο κολυπητής (13 Απριλίου)	347
Εκδρομαί (19 Απριλίου)	349
Αρώματα (22 Απριλίου)	350
Το «κολωνάκι» (26 Απριλίου)	351
Το δράμα της υπαίθρου (29 Απριλίου)	352
Χελιδόνα και έρως (2 Μαΐου)	353
Για την καθαριότητα (13 Μαΐου)	354
Αγιόκλημα (16 Μαΐου)	355
Τα κεράσια (28 Μαΐου)	356
Αγοραφοβία (31 Μαΐου)	357
Οι καρφίτσουδες (3 Ιουνίου)	358
Νταού Πεντέλης (6 Ιουνίου)	360
Φοινικόδεντρα (8 Ιουνίου)	361
Αττική (10 Ιουνίου)	362
Ψιλικατζιδισμός (14 Ιουνίου)	363
Η χουρμαδιά (1 Ιουλίου)	364
Κυριακάτικα πρωϊνά (18 Ιουλίου)	365
Οι χελώνες (22 Ιουλίου)	366
Θάλασσα (23 Ιουλίου)	368
Σπουργίτες (25 Ιουλίου)	369
Ψυγείο και φούρνος (27 Ιουλίου)	370
Το κυπαρίσσι (3 Αυγούστου)	371
Φυσικό και αισθητικό ωραίο (6 Αυγούστου)	372
Θάλασσα (17 Αυγούστου)	373
Εξ υποβολής (20 Αυγούστου)	375
Η αναρρίχησης (22 Αυγούστου)	376
Δύο θέματα (2 Σεπτεμβρίου)	377
Ομολογουμένως τη φύσει (13 Σεπτεμβρίου)	378
1950	
Οι αδερφοί μας τα δέντρα (<i>Προοδευτικός Φιλελεύθερος</i> , 5 Μαΐου)	381
Καλώς όρισε! (12 Μαΐου)	382
Χαράματα (25 Μαΐου)	383
Ποδάρια και τροχοί (27 Μαΐου)	385
«Βιντσερέμο» (28 Ιουνίου)	386
Τουρκολίμανο (1 Ιουλίου)	387
Εμπρησμοί (6 Ιουλίου)	388
Αθηνάϊκός παράδεισος (25 Ιουλίου)	390
Κυριακάτικη Αθήνα (8 Αυγούστου)	391
Η πόλις των άλλων (22 Αυγούστου)	392
Η βροχή (7 Σεπτεμβρίου)	393
Η λίμνη (29 Σεπτεμβρίου)	394
Γκρίζο απόγεμα (3 Οκτωβρίου)	396

	Γράμμα ορνιθοκόμου (19 Οκτωβρίου)	397
	Δεκάλογος των πεζών (21 Οκτωβρίου)	398
	Ο γάιδαρος (22 Νοεμβρίου)	400
	Τεχνητή βροχή (1 Δεκεμβρίου)	401
	Χαράματα (9 Δεκεμβρίου)	402
	Η πρωτεύουσα (14 Δεκεμβρίου)	403
	Τυφλοί (16 Δεκεμβρίου)	404
	Φούσκες (27 Δεκεμβρίου)	406
1951		
	Το πτύειν (13 Ιανουαρίου)	409
	Η κάμπια (15 Ιανουαρίου)	410
	Η βροχή (16 Ιανουαρίου)	411
	Νοτιάς (18 Ιανουαρίου)	412
	Η γκαζιέρα (20 Ιανουαρίου)	413
	Η νύφη (29 Ιανουαρίου)	414
	Ο Τάκης, η Αρετή, το έκθετο (30 Ιανουαρίου)	416
	Δεντροστοιχίες (2 Φεβρουαρίου)	417
	Σκόρδο (5 Φεβρουαρίου)	418
	Οι απόδημοι (10 Φεβρουαρίου)	419
	Λυσσόδηκτοι (13 Φεβρουαρίου)	421
	Αμάν, νερό! (16 Φεβρουαρίου)	422
	Τα πεύκα (21 Φεβρουαρίου)	423
	Ένας τύπος (27 Φεβρουαρίου)	424
	Λυσσώντες κύνες (1 Μαρτίου)	425
	Καπετάν Νικόλας (6 Μαρτίου)	425
	Προσοχή! Λυσσασμένος!... (8 Μαρτίου)	426
	Άνοιξη (14 Μαρτίου)	427
	Τι δεν πρέπει (15 Μαρτίου)	429
	Το Ολυμπιεϊόν (20 Μαρτίου)	430
	Το νερό (22 Μαρτίου)	431
	Εξοχή (4 Απριλίου)	432
	Η Νέα Μάκρη (11 Απριλίου)	433
	Στα μουγγά (18 Απριλίου)	434
	Ανοιξιάτικα (20 Απριλίου)	435
	Εκδρομές (7 Μαΐου)	436
	Η λύση της λύσσας (10 Μαΐου)	438
	Εκδρομικές ταλαιπωρίες (19 Μαΐου)	439
	Χωρίς κορνάρισμα (4 Ιουνίου)	440
	Εξερεύνηση (5 Ιουνίου)	441
	Σπουδαίο μαντάτο (11 Ιουλίου)	442
	Μάγικος εκδρομισμός (12 Ιουλίου)	443
	Οι χήνες (17 Ιουλίου)	444
	Η παράγκα (21 Ιουλίου)	445
	Αγία οικογένεια (24 Ιουλίου)	446
	Τα μισά (4 Αυγούστου)	448
	Τύποι (10 Αυγούστου)	449
	Η λαύρα (13 Αυγούστου)	450
	Κυριακάτικη ανάπαυση (21 Αυγούστου)	451
	Εχθροί της ησυχίας (5 Σεπτεμβρίου)	452
	Της βροχής (3 Οκτωβρίου)	454

	Γράμμα γυναίκας (5 Οκτωβρίου)	455
	Πάχη (23 Οκτωβρίου)	456
	Πλατεία Πανεπιστημίου (4 Δεκεμβρίου)	457
	Τα καρφιά (8 Δεκεμβρίου)	458
	Θεόγλειστα (27 Δεκεμβρίου)	459
1952		
	Ανοικοδόμηση (8 Φεβρουαρίου)	461
	Κάρο, κάρο, πού είσαι; (29 Φεβρουαρίου)	462
	Τουριστικά (11 Μαρτίου)	463
	Το κοιμητήριο της Αγοράς (17 Μαρτίου)	464
	Η αγορά (11 Απριλίου)	466
	Σκουπιδιάδα (15 Απριλίου)	467
	Υλίκη (12 Μαΐου)	468
	Κυριακάτικα (24 Ιουνίου)	469
	Παλιό Φάληρο (12 Ιουλίου)	471
	Τα τριτάκια (16 Αυγούστου)	472
	Αγοραφοβία (30 Αυγούστου)	473
	Από ασφυξία (9 Σεπτεμβρίου)	474
	Η βροχή (24 Σεπτεμβρίου)	475
	Με το νοτιά (9 Δεκεμβρίου)	476
1953		
	Πρωτεύουσα... (3 Ιανουαρίου)	479
	Μαραθώνια... (13 Ιανουαρίου)	480
	Σύρματα κ.τ.λ. (17 Μαρτίου)	481
	Το πένθος του Πάσχα (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 7 Απριλίου)	482
	Κατακλυσμός (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 17 Απριλίου)	484
	Ο κήπος (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 19 Απριλίου)	485
	Το λεωφορείο (8 Μαΐου)	486
	Ύπαιθρο (11 Μαΐου)	487
	Το δάσος του Λυκαβηττού (13 Μαΐου)	488
	Η έκκληση του δημάρχου (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 20 Μαΐου)	489
	«Δύσκολη περίοδο» (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 21 Μαΐου)	491
	Πεζοδρομία (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 26 Μαΐου)	492
	Της μουριάς τα πάθη (4 Ιουνίου)	493
	Κι είμαστε στην αρχή (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 10 Ιουνίου)	494
	Ζωοφιλία (12 Ιουνίου)	495
	Ο διάβολος λύσσαξε (23 Ιουνίου)	496
	Αιγάλεως (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 26 Ιουνίου)	498
	Το σαμάρι του γαιδάρου (26 Ιουνίου)	499
	Απελπιστικά συμπτώματα (3 Ιουλίου)	500
	Βουλιαγμένη (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 7 Ιουλίου)	501
	Θάλαττα! Θάλαττα! (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 11 Ιουλίου)	502
	Οικόπεδα (15 Ιουλίου)	503
	Πεζοδρομία (<i>Προοδευτική Αλλαγή</i> , 15 Ιουλίου)	504
	Λουτρό... (22 Αυγούστου)	505
	Βρομούπολις (24 Αυγούστου)	506
	«Αφ' υψηλού» (<i>Αυγή</i> , 1 Σεπτεμβρίου)	507
	Τα πρώτα ρίγη (10 Σεπτεμβρίου)	509
	Ο Κολοκοτρώνης (29 Δεκεμβρίου)	510
	Υποζωή (30 Δεκεμβρίου)	510

1954	Οι παραμυθιάδες (19 Ιανουαρίου)	513
	«Συγχρονίζονται...» (21 Ιανουαρίου)	514
	«Προς παραθεριστάς» (20 Ιουλίου)	515
	Κύμα «οδηγιών» (25 Ιουλίου)	516
	650 ομογενείς (4 Αυγούστου)	517
	«Κύων λυσσών...» (11 Δεκεμβρίου)	518
	Λύσσα και τουρισμός (14 Δεκεμβρίου)	519
1955	Μηχανές θανάτου (11 Ιανουαρίου)	521
	Μετάλλιον πόλεως (17 Φεβρουαρίου)	522
	Ο λαχανόκηπος (27 Φεβρουαρίου)	523
	Τα μαρτύρια της Αθήνας (27 Μαρτίου)	524
	Η σκλαβωμένη Αθήνα (29 Μαρτίου)	525
	Παλιά και νέα ιδανικά (31 Μαρτίου)	526
	Οι λαφυραγωγίες (Γράμμα Δασκάλου) (5 Μαΐου)	527
	Θάλασσα γιοκ (6 Μαΐου)	528
	Χάιρε, Βουλιαγμένη! (8 Μαΐου)	529
	Η ετεροδικία (Διάλογος θυμάτων) (27 Ιουλίου)	530
1956	Πρώτα η ...ομορφιά (Γράμμα «Αφελούς») (28 Ιανουαρίου)	533
	Λεωφόρος Εθνικής Αντιστάσεως (4 Απριλίου)	534
	Μια περίπτωση στις 600 (17 Απριλίου)	535
	«Ο επίγειος παράδεισος» (17 Μαΐου)	536
	Η λογική της πέτρας (18 Μαΐου)	537
	Το γυμνάσιον Αιγάλεω (Αγανάκτησις εθνικόφρονος) (10 Ιουνίου)	538
	«Εις προσοχήν!...» (26 Αυγούστου)	539
	Η έκθεση των ωμοτήτων (26 Σεπτεμβρίου)	540
	Η μάχη της οδού Πατησίων (24 Οκτωβρίου)	541
1957	Πορεία ελέους (10 Ιανουαρίου)	543
	Η διαμαρτυρία του κ. τέως πρυτάνεως (20 Φεβρουαρίου)	544
	Έρχονται τον ερχόμενο... (13 Μαρτίου)	545
	Μούλκι (3 Μαΐου)	546
	Ευτελειών συνέχεια (23 Ιουλίου)	547
	Θάλασσα (2 Αυγούστου)	548
	Θάλασσα γιοκ! (15 Αυγούστου)	549
	«Νημερτή Σαλαμίζ» (27 Δεκεμβρίου)	550
1958	Οι ασχημίες του Πειραιώς (15 Ιανουαρίου)	553
	Μαραθώνας (20 Φεβρουαρίου)	554
	ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΟ ΚΩΣΤΑ ΒΑΡΝΑΛΗ	557
	ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ	567

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας περιέχει 400 χρονογραφήματα του Κώστα Βάρναλη, που δημοσιεύτηκαν σε τέσσερις εφημερίδες της Αθήνας από το 1939 έως το 1958 και που έχουν ως αντικείμενο την Αθήνα και την Αττική, τα τοπία και τους ανθρώπους της πόλης και την καθημερινή ζωή τους.

Βέβαια, ο Βάρναλης πρωταρχικά ποιητής ήταν και δίκαια καταλαμβάνει μια από τις πρώτες θέσεις στο λογοτεχνικό μας στερέωμα· ωστόσο, η συνεργασία του με τις εφημερίδες ήταν και μακρόχρονη αλλά και πολύ δημιουργική· ήταν άλλωστε και βιοποριστικά απαραίτητη: μετά την απόλυσή του για πολιτικούς λόγους από τη Μέση Εκπαίδευση, ο ποιητής βρέθηκε στην ανάγκη να κερδίζει το ψωμί του με την πένα του, δουλεύοντας πρώτα ως συνεργάτης σε λεξικά και εγκυκλοπαίδειες κι έπειτα με τακτική, και αργότερα καθημερινή, συνεργασία με εφημερίδες.

Οπότε, η ενασχόληση του Βάρναλη με το χρονογράφημα είναι απόρροια της ενασχόλησής του με τη δημοσιογραφία, και ο χρονογράφος Βάρναλης είναι συνέχεια του δημοσιογράφου Βάρναλη, που είναι άλλωστε και το επάγγελμα από το οποίο συνταξιοδοτήθηκε, από την *Αυγή* το 1958, αφού, εκτός λάθους, δεν του αναγνωρίστηκε συνταξιοδοτικό δικαίωμα από την προηγούμενη δημοσιοϋπαλληλική θητεία του στην εκπαίδευση (1908-1926).

Βέβαια, και ως δημόσιος υπάλληλος, ο Βάρναλης είχε ευκαιριακές δημοσιεύσεις σε διάφορες εφημερίδες. Ωστόσο, η τακτική συνεργασία του αρχίζει μετά την απόλυσή του από τη Μέση Εκπαίδευση, που έγινε τον Φεβρουάριο του 1926, επί δικτατορίας Πάγκαλου, ενώ είχε προηγηθεί εξάμηνη παύση του το 1925. Ο Βάρναλης τότε πλήρωσε τη συμμετοχή του στο λεγόμενο σκάνδαλο των Μαρσασλειακών, που ήταν η επιτυχημένη τελικά προσπάθεια των αντιδραστικών κύκλων να ακυρώσουν την εκπαιδευτική μεταρρύθμιση του 1923-24, μεταρρύθμιση που είχε βρει την υλοποίησή της στη δημιουργία της Παιδαγωγικής Ακαδημίας με επικεφαλής τον Δημήτρη Γληνό και στην αναβάθμιση του Μαράσλειου Διδασκαλείου με τον

Αλέξανδρο Δελμούζο. Πρώτος που δέχτηκε τα βέλη της σκοταδιστικής συμμαχίας, η οποία επέσειε την απειλή του «μαλλιαροκομμουνισμού», ήταν ο Βάρναλης, με αφορμή τους «αντιπατριωτικούς» και «αντιθρησκευτικούς» στίχους που είχε γράψει τρία χρόνια νωρίτερα στο *Φως που καίει*.

Πρώτη τακτική συνεργασία του Βάρναλη με εφημερίδα ήταν το 1926 όταν, με έξοδα της αθηναϊκής εφημερίδας *Πρόοδος*, μεταβαίνει ως ανταποκριτής στο Παρίσι και από εκεί στέλνει μια σειρά ανταποκρίσεις, άλλες αισθητικές και άλλες ταξιδιωτικές.¹ Αυτή η πρώτη συνεργασία ήταν σχετικά βραχύβια: διάρκεσε λίγους μήνες. Τα επόμενα χρόνια ο Βάρναλης θα δουλέψει σε εγκυκλοπαίδειες και λεξικά.

Η επόμενη τακτική συνεργασία με εφημερίδα έρχεται το 1934, όταν ο Βάρναλης ταξιδεύει μαζί με τον Γληνό στη Μόσχα για να παρακολουθήσει το 1ο Συνέδριο των Σοβιετικών Συγγραφέων και δημοσιεύει τις ταξιδιωτικές του εντυπώσεις στην εφημερίδα *Ελεύθερος Άνθρωπος*,² μια «αριστερίζουσα», θα λέγαμε σήμερα, εφημερίδα ευρείας κυκλοφορίας. Στη συνέχεια, ο Βάρναλης θα συνεργαστεί το 1935 με τον *Ανεξάρτητο*, όπου θα δημοσιεύσει κυρίως φιλολογικές αναμνήσεις, και το 1936 με τον *Ριζοσπάστη*, όπου δημοσιεύει λογοτεχνική κριτική και επιφυλλίδες χωρίς όμως να έχει τακτική στήλη.

Ο Κώστας Βάρναλης, η *Πρωία*, και το χρονογράφημα

Μετά την κήρυξη της δικτατορίας της 4ης Αυγούστου, όταν ο Ριζοσπάστης έκλεισε και το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου, ο Βάρναλης συνεργάστηκε με την εφημερίδα *Πρωία*, αφού στις αρχές της δεκαετίας είχε συνεργαστεί με το *Λεξικό* της. Ξεκινώντας από τον Μάιο του 1937, άρχισε να δημοσιεύει κάθε εβδομάδα φιλολογικά πορτρέτα, «φυσιογνωμίες λογοτεχνών που έλειψαν», που αργότερα τα συμπεριέλαβε στο βιβλίο του *Ζωντανοί άνθρωποι*. Το 1938 συνεχίζει, πάντοτε κάθε Δευτέρα, με αισθητικά δοκίμια (με τον γενικό τίτλο «Καλλιτεχνικά και φιλολογικά ζητήματα»). Τα περισσότερα από αυτά τα συμπεριέλαβε αργότερα στο βιβλίο «Αισθητικά-Κριτικά» ή στα «Σολωμικά». Επίσης μέσα στο 1938 δημοσιεύει μια σειρά με εντυπώσεις από το Δημόσιο Ψυχιατρείο, που αργότερα μπήκαν στο βιβλίο του *Αληθινοί άνθρωποι*.³ Όλες αυτές οι δημοσιεύσεις γίνονται ανώνυμα ή ψευδώνυμα. Ο λόγος είναι απλός: μέσα στη δικτατορία, ο Βάρναλης μπορεί μεν να γράφει, αλλά του απαγορεύεται αυστηρά να υπογράφει τα κείμενά του, έστω κι αν όλοι οι παροικούντες την Ιερουσαλήμ ήξεραν σε ποιον ανήκουν οι δημοσιεύσεις αυτές. Η απαγόρευση δεν αφορούσε μόνο τη δημοσιογραφική του δουλειά. Το 1938, ανέβηκε στο Εθνικό Θέατρο η κωμωδία του Μολιέρου «Οι ψευτοσπουδαίες» σε μετάφραση κάποιου Β. που βεβαίως ήταν ο Βάρναλης, ενώ το 1937 ο Βάρναλης συνεργάστηκε με τον Νώντα Έλατο [Επαμεινώνδα Παπαμιχαήλ] στη συλλογή παιδικών ποιημάτων «Ο Κορδαλλός» αλλά κατόπιν συμφωνίας συγγραφέας αναφέρθηκε μόνο ο Έλατος.⁴

¹ Σήμερα στο βιβλίο *Γράμματα από το Παρίσι* (Εκδόσεις Αρχείο 2013) σε δική μου επιμέλεια.

² Σήμερα στο βιβλίο *Τι είδα εις την Ρωσσίαν των Σοβιέτ* (Εκδόσεις Αρχείο 2014) σε δική μου επιμέλεια.

³ Τα δυο βιβλία «Ζωντανοί άνθρωποι» και «Αληθινοί άνθρωποι» κυκλοφορούν πλέον σε έναν τόμο από τον Κέδρο με τον τίτλο *Άνθρωποι*.

⁴ Δεν είναι ακριβές, και υποτιμά τον Βάρναλη, αυτό που γράφτηκε ότι, τάχα, ο Βάρναλης πούλησε τα ποιήματά του στον Παπαμιχαήλ.

Το 1939 ο Βάρναλης δημοσιεύει στην *Πρωία*, ανώνυμα, τη μυθιστορηματική βιογραφία «Ο αυτοκράτωρ Νέρων», η οποία τελειώνει στις 6 Αυγούστου. Από εκείνο το φύλλο και μετά, αρχίζει να δημοσιεύει, πάλι ανώνυμα, τη βιογραφία «Κλεοπάτρα, η εστεμμένη Αφροδίτη».⁵ Ωστόσο, λίγες μέρες αργότερα πεθαίνει ο Γιώργος Σερούιος, που κρατούσε το καθημερινό χρονογράφημα στην *Πρωία* με τον γενικό τίτλο *Τέχνη και ζωή*, υπογράφοντας ως SER. Η διεύθυνση της *Πρωίας* ανέθεσε το καθημερινό χρονογράφημα στον Βάρναλη, ο οποίος φαίνεται αρχικά να είχε κάποιες επιφυλάξεις.

Στην τιμητική εκδήλωση που διοργάνωσε η ΕΣΗΕΑ το 1974 για να τιμήσει τον ποιητή, κατά σύμπτωση λίγες ώρες πριν από τον θάνατό του, μίλησε ο Γεώργιος Καράντζας, φίλος του Βάρναλη και πρόεδρος της ΕΣΗΕΑ στην Κατοχή, και αφηγήθηκε πώς άρχισε αυτή η συνεργασία:

Επαγγελματίας δημοσιογράφος έγινε μόνον το 1940, χωρίς μάλιστα καλά καλά να το θέλει ο ίδιος. Η *Πρωία* έχασε τότε ένα εξαιρετικό συνεργάτη της, τον αλησμόνητο Γιώργο Σερούιο, που έγραφε χρονογραφήματα με την υπογραφή “Σερ”. Δημιουργήθηκε λοιπόν θέμα διαδοχής τού “Σερ” και εγώ πρότεινα τότε στον Διευθυντή μας, τον κ. Στέφανο Πεσμαζόγλου, σαν χρονογράφο τον Βάρναλη. Ο κ. Πεσμαζόγλου, που νομίζω πως πρέπει σήμερα να εξάρω ένα μεγάλο προτέρημά του, πως δεν είναι καθόλου μισαλλόδοξος, δέχθηκε προθυμότατα την εισήγησή μου. Δεν την δέχθηκε όμως με τόση προθυμία και ο Βάρναλης. «Το χρονογράφημα», μου είπε, «είναι κάτι πρόχειρο. Κι εγώ δεν μπορώ να γράφω έτσι πρόχειρα!». Εγώ επέμεινα: «Ίσα ίσα», του είπα. «Επειδή είσαι τέτοιος που σε ξέρω και δεν μπορείς να γράφεις τόσο πρόχειρα, θα δώσεις κάποιο βάθος στο χρονογράφημα, που είναι μια σπουδαία έπαλξη για όσους είναι αγωνιστές σαν εσένα.»⁶

Ο Καράντζας κάνει ένα λαθάκι στη χρονολογία: ο θάνατος του Σερούιου συνέβη τον Αύγουστο του 1939. Το βέβαιο είναι ότι στις 18 Αυγούστου 1939, έξι μέρες μετά τον θάνατο του Σερούιου, δημοσιεύεται το πρώτο χρονογράφημα του Βάρναλη στην *Πρωία*, ανυπόγραφο αλλά αναγνωρίσιμο, με τον τίτλο «Ο ‘Ιντεξ’ της Αγίας Έδρας» και θέμα του τα βιβλία που απαγορεύτηκαν κατά καιρούς από την Καθολική Εκκλησία. Θα μπορούσαμε να το χαρακτηρίσουμε και «επιφυλλίδα» αντί για «χρονογράφημα» και πράγματι ο Βάρναλης, τον πρώτο χρόνο της καθημερινής του συνεργασίας, διατήρησε ουσιαστικά το πνεύμα των κειμένων του Σερούιου, που ήταν περισσότερο επιφυλλίδες ή εκλαϊκευτικά αισθητικά δοκίμια γύρω από την ιστορία της τέχνης και της φιλολογίας ή για τη διεθνή πνευματική κίνηση.

Τα πρώτα πρώτα κείμενα του Βάρναλη στη στήλη «Τέχνη και ζωή» ήταν ανυπόγραφα, αλλά από τις 24 Αυγούστου καθιερώνει την υπογραφή Τ.κ.Ζ. (όπως είπαμε, δεν του επιτρεπόταν να υπογράψει με το πραγματικό του όνομα). Στις 4 Σεπτεμβρίου ο Βάρναλης γράφει τη νεκρολογία του Σερούιου, αποτιόντας φόρο τιμής στον προκάτοχό του και παίρνοντας, θα λέγαμε, επίσημα τη σκυτάλη.

Στους δεκατέσσερις μήνες από τον Σεπτέμβριο του 1939 έως και τον Οκτώβριο του

⁵ Κατά πάσα πιθανότητα και οι δυο βιογραφίες, όπως και οι άλλες που δημοσίευσε μεταπολεμικά στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* και στην *Προοδευτική Αλλαγή* είναι, όπως έχει δείξει η Θεανώ Μιχαηλίδου, ελεύθερες αποδόσεις γαλλικών βιβλίων και όχι πρωτότυπη δουλειά, αλλά δεν έχω κοιτάξει με προσοχή τα κείμενα ώστε να αποφανθώ με βεβαιότητα.

⁶ Γ. Καράντζας, «Ο Βάρναλης στη δημοσιογραφία», *Αιολικά Γράμματα* τχ. 25 (1975) [Αφιέρωμα Βάρναλη] σ. 37.

1940, ο Βάρναλης θα δημοσιεύσει στη στήλη «Τέχνη και ζωή» περί τα 400 κείμενα, αλλά από αυτά μόνο τα 80 περίπου μπορούν να χαρακτηριστούν χρονογραφήματα. Κάποια από αυτά περιλαμβάνονται και στον παρόντα τόμο –όπως είπαμε, στον πρώτο χρόνο της συνεργασίας του έγραφε περισσότερες επιφυλλίδες, μένοντας πιστός στο πνεύμα του Σερουίου.

Όλα αλλάζουν με την κήρυξη του πολέμου στις 28 Οκτωβρίου 1940. Τώρα πια, το χρονογράφημα του Βάρναλη παρακολουθεί την πολεμική καθημερινότητα, στρατεύεται κι αυτό στην πολεμική προσπάθεια. Ένα μικροφιλολογικό μυστήριο, στο οποίο δεν έχω να προτείνω κάποια ικανοποιητική εξήγηση, είναι το γεγονός ότι ο Βάρναλης άρχισε να υπογράφει τα κείμενά του όχι μετά ή αμέσως με την κήρυξη του πολέμου, επωφελούμενος από την αυτονόητη χαλάρωση των λογοκριτικών περιορισμών, όπως έχει γραφτεί, αλλά από την προηγούμενη μέρα, από το φύλλο της 27ης Οκτωβρίου, λες και είχε προβλέψει ότι θα ξεσπούσε ο πόλεμος! Το πρώτο χρονογράφημα στην Πρωία που το υπέγραψε ο Βάρναλης με το όνομά του, στις 27.10.1940, έχει τίτλο «Ψυχαγωγία-διδασκαλία» και από τότε η στήλη «Τέχνη και ζωή» φέρει την υπογραφή Κ. ΒΑΡΝΑΛΗΣ.

Στις 27 Απριλίου 1941 μπαίνουν στην Αθήνα οι Γερμανοί. Αρχίζει η Κατοχή. Ο Βάρναλης γράφει καθημερινά το χρονογράφημα στην Πρωία, η οποία, μέσα στις κατοχικές συνθήκες, κυκλοφορεί μόνο σε 2 σελίδες, ένα μονόφυλλο μεγάλου σχήματος, χωρίς καθόλου γελοιογραφίες, εικονογραφήσεις ή φωτογραφίες. Ωστόσο, επειδή η κατοχική πραγματικότητα δεν έχει εσωτερική πολιτική ζωή και αντιπαράθεση, ενώ και οι εξωτερικές ειδήσεις είναι σκέτη μεταφορά των γερμανικών πολεμικών ανακοινωθέντων, το μονόφυλλο αφήνει πολύ χώρο για αξιόλογη πνευματική ύλη –και ένα από τα κοσμήματα της πρώτης σελίδας είναι το χρονογράφημα του Βάρναλη, συνήθως δυο στήλες στο κάτω αριστερά μέρος της σελίδας.

Όπως γράφει ο Γιώργος Ζεβελάκης στην εισαγωγή της ανθολογίας κατοχικών χρονογραφήματων του Βάρναλη που έχει εκδώσει,⁷ «αν το χρονογραφείν είναι δύσκολη δουλειά σε καιρό ειρήνης, την Κατοχή ήταν λίαν επικίνδυνη απασχόληση. Μια λέξη κοινωνικής κριτικής παραπάνω, μπορούσε να σε οδηγήσει στο Χαϊδάρι, ενώ μια έκφραση επαινετική να σου αποδώσει πρόθεση συνεργασίας».

Για την ίδια περίοδο, ο Κ. Πορφύρης έχει επισημάνει σε άρθρο του στην *Επιθεώρηση Τέχνης*⁸ ότι ο Βάρναλης, σε σειρά χρονογραφήματων του ιδίως τις πρώτες μέρες μετά τη συνθηκολόγηση, προσπαθεί να εμψυχώσει με παραβολές τον αναγνώστη και να επικρίνει τους λογοτέχνες για την αποκοπή τους από τον λαό.⁹ Πράγματι, αυτή η παράμετρος υπάρχει, ενώ επίσης αξιοσημείωτη είναι η κριτική του Βάρναλη σε διάφορες μυστικιστικές θεωρίες «φυγής» που είχαν αρχίσει να διαδίδονται τότε.

Ωστόσο, στα περισσότερα χρονογραφήματα, ο Βάρναλης προσπαθεί να συμπαρασταθεί στον αναγνώστη που δοκιμάζεται σκληρά, να τον κάνει να ευθυμήσει λίγο, να σπάσει τη γενική κατήφεια. Και ενώ σε πολλά χρονογραφήματα θίγονται ρητά οι κατοχικές συνθήκες, σε άλλα δεν υπάρχει καμιά αναφορά στη ζοφερή πραγματικότητα, ιδίως όταν ο Βάρναλης περιγράφει τη φύση και τις αγαπημένες

⁷ Κώστας Βάρναλης, *Φείγ βολάν της Κατοχής*, επιμ. Γ. Ζεβελάκη, σελ. 20.

⁸ Κ. Πορφύρης, «Οι πνευματικοί άνθρωποι στην Εθνική Αντίσταση», *Επιθεώρηση Τέχνης*, τχ. 87-88 (1962), σελ. 338-340.

⁹ Βλ. μεταξύ άλλων και το χρονογράφημα της 28.5.1941 στον παρόντα τόμο.

του εκδρομές στα βουνά και τις ακρογιαλιές της Αττικής. Εύλογα, μεγάλο ποσοστό από τα κατοχικά χρονογραφήματα έχουν συμπεριληφθεί στον παρόντα τόμο.

Τα κατοχικά χρονογραφήματα του Βάρναλη πλησιάζουν τα χίλια, με τελευταίο στις 15 Σεπτεμβρίου 1944. Η *Πρωία* δεν επανεκδόθηκε μετά την Κατοχή, αλλά έτσι κι αλλιώς ο ποιητής είχε πια βρεθεί στον φυσικό του χώρο, αφού άρχισε να συνεργάζεται με τον *Ριζοσπάστη* (και αργότερα με τον *Ρίζο της Δευτέρας*) με κριτική, δοκίμια και επιφυλλίδες. Ωστόσο, το καθημερινό χρονογράφημα του μεταπολεμικού *Ριζοσπάστη* το ανέλαβε ο Απόστολος Σπήλιος. Το 1946, με παρέμβαση του Ζαχαριάδη, ο Βάρναλης πήρε άδεια μετ' αποδοχών για να ολοκληρώσει το μυθιστόρημά του *Το ημερολόγιο της Πηνελόπης*, που δημοσιεύτηκε σε συνέχειες στην εφημερίδα. Στα τέλη του 1947 το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου και τα έντυπά του έκλεισαν και έτσι σταμάτησε αυτή η περίοδος δημοσιογραφικής δραστηριότητας του Κ. Βάρναλη.

Δεκαετία '50: Προοδευτικός Φιλελεύθερος, Αλλαγή και Αυγή

Επόμενη συνεργασία, τον Απρίλιο του 1950, η εφημερίδα *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, μια απογευματινή εφημερίδα που πρόσκειταν στο κεντρικό κόμμα ΕΠΕΚ του Ν. Πλαστήρα, και η οποία φρόντιζε να έχει και αριστερούς συνεργάτες, τόσο για πολιτικούς λόγους όσο και για κυκλοφοριακούς, αφού οι αριστερές εφημερίδες, όταν και όπως κυκλοφορούσαν, βρίσκονταν διαρκώς υπό τη δαμόκλειο σπάθη της λογοκρισίας ή του κλεισίματος. Ο Βάρναλης αναλαμβάνει το καθημερινό χρονογράφημα, με τον γενικό τίτλο «Από μέρα σε μέρα».

Τώρα που δεν υπάρχουν οι κατοχικοί περιορισμοί, ο Βάρναληςμπολιάζει με τσουχτερούς πολιτικούς υπαινιγμούς ακόμα και τα φυσιολατρικά χρονογραφήματά του, ενώ βεβαίως έχει και άφθονα αμιγώς πολιτικά χρονογραφήματα. Πάντως, πρέπει να επισημάνουμε ότι ο Βάρναλης, αποφεύγει να σχολιάσει μεγάλα γεγονότα της πολιτικής επικαιρότητας: έτσι, δεν σχολίασε ούτε την εκτέλεση του Μπελογιάννη, ούτε τον θάνατο του Πλαστήρα.

Το διάστημα που ήταν συνεργάτης του *Προοδευτικού Φιλελεύθερου*, ο Βάρναλης συνεργάστηκε και με δύο άλλες εφημερίδες. Καταρχάς, από τον Σεπτέμβριο του 1951 έως τις αρχές του 1952 δημοσίευε στην εβδομαδιαία αριστερή εφημερίδα *Δημοκρατική* ιστορικές επιφυλλίδες τις οποίες υπέγραφε με τα αρχικά Κ.Β. Η συνεργασία αυτή είναι εντελώς ακατάγραφη, αφού ούτε στο αρχείο Βάρναλη σώζονται ίχνη της, με εξαίρεση ένα δικό μου άρθρο.¹⁰

Πιο σχετική με το θέμα μας είναι η δεύτερη συνεργασία του, που άρχισε τον Μάιο του 1953, με την πρωινή εφημερίδα *Προοδευτική Αλλαγή*, η οποία επίσης ήταν φιλική προς την ΕΠΕΚ του Πλαστήρα, αλλά, όπως και ο *Προοδευτικός Φιλελεύθερος*, είχε και αριστερούς συνεργάτες (ο Γιάνης Κορδάτος έγραφε επιφυλλίδες και ο Μίκης Θεοδωράκης μουσικοκριτική). Εδώ ο Βάρναλης γράφει καθημερινό χρονογράφημα, με τον γενικό τίτλο «Πρωινά λόγια». Έτσι, για μερικούς μήνες του 1953 δημοσιεύονταν καθημερινά δύο δικά του χρονογραφήματα. Τα χρονογραφήματα του Βάρναλη στην *Αλλαγή* δεν διαφέρουν από εκείνα στον *Φιλελεύθε-*

¹⁰ Νίκος Σαραντάκος, «Μια ακατάγραφη συνεργασία του Κώστα Βάρναλη», *Μικροφιλολογικά*, τχ. 38 (2015), σελ. 25.

ρο. Πρέπει να προσθέσουμε ότι και στις δύο αυτές εφημερίδες ο Βάρναλης, εκτός από χρονογράφημα, δημοσίευσε επίσης ιστορικά μυθιστορήματα σε συνέχειες, τα οποία και πάλι δεν αποτελούν πρωτότυπη εργασία αλλά είναι ελεύθερη απόδοση γαλλικών μυθιστορημάτων.

Ωστόσο, από το 1952 έχει εκδοθεί, αρχικά εβδομαδιαία και από τα τέλη του χρόνου καθημερινή, η *Αυγή*, το όργανο της Ενιαίας Δημοκρατικής Αριστεράς. Τον Αύγουστο του 1953 ο Βάρναλης αρχίζει να δημοσιεύει στην *Αυγή*, διακόπτοντας τη συνεργασία του με τις δύο κεντρικές εφημερίδες, οι οποίες άλλωστε λίγο αργότερα διέκοψαν τη λειτουργία τους καθώς, ύστερα από τον θάνατο του Πλαστήρα το κόμμα της ΕΠΕΚ διασπάστηκε και αποδυναμώθηκε. Πρώτο χρονογράφημα στην *Αυγή*, στις 23 Αυγούστου 1953, με τίτλο «Για καλό τους» και αφιερωμένο στους πολύνεκρους σεισμούς των Επτανήσων. Προτάσσεται σημείωμα της εφημερίδας που ανακοινώνει και χαιρετίζει «την τακτική συνεργασία του κορυφαίου ποιητή μας Κώστα Βάρναλη».

Στην *Αυγή* ο Βάρναλης δημοσίευε καθημερινό χρονογράφημα σε στήλη με τον γενικό τίτλο «Λόγια που καίνε». Όπως δείχνει και ο τίτλος, τα χρονογραφήματα του Βάρναλη ήταν, κατά κανόνα, πολιτικά και μαχητικά. Στην *Αυγή* ο ποιητής βρέθηκε ξανά στον φυσικό χώρο του –για πρώτη φορά γράφει χρονογράφημα σε μια εφημερίδα με της οποίας την πολιτική γραμμή συμφωνεί (να θυμίσω ότι στον Ριζοσπάστη δεν έγραψε χρονογραφήματα). Σχολιάζει λοιπόν δηκτικά την πολιτική κατάσταση και ιδίως την πολιτική εξάρτηση της χώρας από τους υπερατλαντικούς πάτρωνες, δίνει αγώνα για τους εξόριστους και στους φυλακισμένους της Αριστεράς, γράφει πύρινα κείμενα για το Κυπριακό, ένα ζήτημα που δέσποζε στην πολιτική επικαιρότητα όλα εκείνα τα χρόνια. Εύλογα, τα φυσιολατρικά ή τα πολεογραφικά χρονογραφήματά του είναι ελάχιστα, και σχεδόν πάντοτε οι αναφορές στην Αθήνα και την Αττική βρίσκονται μέσα σε χρονογραφήματα με πολιτική στόχευση. Βέβαια, τα χρόνια περνάνε, και ο Βάρναλης έχει πια περάσει τα 70, οπότε αρχίζει να μη δημοσιεύει κάθε μέρα. Τελικά, όταν τον Απρίλιο του 1958 μια σοβαρή ασθένεια τον αναγκάζει σε μακρά νοσηλεία, η δημοσιογραφική του θητεία τερματίζεται –και συνταξιοδοτείται, όπως είπαμε, ως δημοσιογράφος. Τελευταίο του χρονογράφημα στην *Αυγή*, στις 9 Απριλίου 1958, με τίτλο «Προπαγάνδα».

Το χρονογράφημα, είδος εφήμερο

Με τον ορισμό του Λεξικού της Κοινής Νεοελληνικής, το χρονογράφημα είναι «είδος πεζογραφήματος που δημοσιεύεται στον ημερήσιο ή περιοδικό τύπο, που αντλεί τα θέματά του από την επικαιρότητα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής και που είναι γραμμένο σε τόνο χιουμοριστικό, συμβουλευτικό, δηκτικό ή επικριτικό». Οι περισσότεροι μελετητές θεωρούν ότι βρίσκεται μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας ο Σπύρος Μελάς, που το υπηρέτησε επί δεκαετίες, το αποκάλεσε «πρεσβευτή της λογοτεχνίας στη δημοσιογραφία», κάτι που το βρίσκω εύστοχο διότι, ακόμα κι αν το χαρακτηρίσουμε απλώς «είδος έντεχνου πεζού λόγου με λογοτεχνική χροιά», δεν μπορούμε να παραβλέψουμε ότι το υπηρέτησαν κορυφαίοι λογοτέχνες, από τον Ροΐδη και τον Κονδυλάκη ίσαμε τον Παπαντωνίου και τον Νιρβάνα, και φυσικά τον Βάρναλη. Άλλωστε, αν σκεφτούμε ότι το Νόμπελ Λογοτεχνίας του 2015 απονεμήθηκε στη Λευκορωσίδα συγγραφέα και δημοσιογράφο

Σβετλάνα Αλεξίεβιτς, που έχει δώσει έργα που μπορούν να χαρακτηριστούν ρεπορτάζ, βλέπουμε ότι στην εποχή μας τα όρια μεταξύ λογοτεχνίας και δημοσιογραφίας έχουν γίνει ακόμα πιο δυσδιάκριτα.

Ο Νίκος Δήμου, θεράπωντας και μελετητής του είδους, έγραψε το 1991 ότι «Το Ελληνικό χρονογράφημα πέθανε μια βραδιά της δεκαετίας του 70»¹¹ και μάλιστα ότι το σκότωσε, άθελά του, ο Δημήτρης Ψαθάς επειδή το μόλυνε με το μικρόβιο της πολιτικής. Πάντως, χρονογραφήματα γράφονται και σήμερα, και το είδος υπηρέτηθηκε και στον αιώνα μας από καλούς λογοτέχνες –θα αναφέρω μόνο τον Γιώργο Σκαμπαρδώνη. Βέβαια, στις μέρες μας το σχήμα των εφημερίδων έχει αλλάξει και το χρονογράφημα έχει εκτοπιστεί από την πρώτη σελίδα, όπου δέσποζε επί έναν αιώνα πλάι στο κύριο άρθρο.

Ωστόσο, πρόκειται για είδος εφήμερο: «Ιστορία του λεπτού και του δευτερολέπτου. Συμβάντα, επεισόδια, σκηναί της ζωής, ασήμαντα κάποτε γεγονότα, τα οποία θα περνούσαν απαρατήρητα, παραλαμβάνονται από τον χρονογράφο, ιστορούνται, διυλίζονται, καλούνται ν' αποδώσουν την βαθύτεραν των ουσίαν και, κάποτε, την βαθύτεραν των έννοια», γράφει ο Παύλος Νιρβάνας,¹² που διέπρεψε στο χρονογράφημα, υπηρετώντας το επί δεκαετίες.

Ως είδος εφήμερο, που δημοσιεύεται σε μέσο εφήμερο, το χρονογράφημα αντέχει λιγότερο στον χρόνο από άλλα είδη, κακογερνάει θα λέγαμε. Ωστόσο, τα χρονογραφήματα των μεγάλων λογοτεχνών, ιδίως όταν δεν αναφέρονται σε ξεχασμένα πια περιστατικά της πολιτικής επικαιρότητας, διατηρούν την αξία τους σε δυο επίπεδα. Καταρχάς, δίνουν στον αναγνώστη την ευκαιρία να γνωρίσει μια ακόμα πτυχή του έργου του λογοτέχνη. Έπειτα, τα χρονογραφήματα ενός μεγάλου μάστορα (όπως ήταν ο Βάρναλης) έχουν για τους αναγνώστες των επόμενων γενεών και μια άλλη αξία, ότι μας δίνουν την ευκαιρία να γνωρίσουμε μια εικόνα της ζωής πριν από μερικές δεκαετίες, για πράγματα που έχουν αλλάξει ανεπιστρεπτί: ας πούμε, πώς ήταν η ζωή στην Αθήνα αμέσως πριν ή αμέσως μετά τον πόλεμο; Ή, πώς συμβίωναν οι πεζοί και τα αυτοκίνητα σε μια Αθήνα χωρίς φωτεινούς σηματοδότες;

Από τα παλιά χρονογραφήματα λοιπόν παίρνουμε μια εικόνα για το πώς ζούσαν οι πατεράδες ή οι παππούδες μας, που δεν μας τη δίνει η μεγάλη ιστορία. Γι' αυτό και δεν είναι ασυνήθιστο να εκδίδονται ανθολογίες ή και πλήρεις συλλογές με τα χρονογραφήματα που έγραψαν οι μεγάλοι του είδους, είτε σε χρονολογική είτε σε θεματική ταξινόμηση, ακόμα και σε πολλούς τόμους (ο Νιρβάνας εξέδωσε οχτώ τόμους με χρονογραφήματά του, οργανωμένα θεματικά).

Τα χρονογραφήματα του Βάρναλη

Καταρχάς, πόσα είναι; Συνολικά τα χρονογραφήματα του Βάρναλη ξεπερνούν τα 3500 κομμάτια: περίπου 1450 στην *Πρωία* (ωστόσο περίπου 300 από αυτά πρέπει να χαρακτηριστούν επιφυλλίδες), 1020 στον *Προοδευτικό Φιλελεύθερο*, 115 στην *Προοδευτική Αλλαγή* και περίπου 1000 στην *Αυγή*.

¹¹ Νίκος Δήμου, «Ο θάνατος του χρονογραφήματος», *Δοκίμια II, Τα πρόσωπα της ποίησης*, Νεφέλη 1993, σελ. 167-177.

¹² Το παραθέτει ο Γ. Ζεβελάκης στον πρόλογό του (*Φείγ βολάν της Κατοχής*, σ. 16).

Μια παράμετρος που ίσως δεν έχει προσεχτεί σε σχέση με την δημοσιογραφική δουλειά και τα χρονογραφήματα του Βάρναλη, είναι ότι, όσον καιρό συνεργαζόταν καθημερινά με εφημερίδες, πολύ λίγα λογοτεχνικά έργα έγραψε. Η δημοσιογραφική δουλειά, όπως και νωρίτερα η δουλειά στα λεξικά και τις εγκυκλοπαίδειες, τον κούραζε ή ίσως τον αφυδάτωνε. Όπως άλλωστε έχει τονίσει κι ο ίδιος ήδη από το 1932, «για να δημιουργήσεις, χρειάζεται να 'χεις άνεση και κέφι, να περνάς μια ζωή 'οτσιόζαμ', τεμπέλικη, όπως λεν κι οι Λατίνοι».¹³ Μη μπορώντας να βρει την άνεση, οικονομική ή άνεση χρόνου, ο Βάρναλης σχεδόν σταμάτησε να γράφει λογοτεχνία. Ενδεικτικό είναι ότι, μόλις συνταξιοδοτήθηκε, στράφηκε και πάλι στη λογοτεχνία ολοκληρώνοντας, αν και άρρωστος, το θεατρικό του έργο *Άτταλος ο Γ΄* και γράφοντας, σε προχωρημένη πια ηλικία, τα ποιήματα της συλλογής του *Ελεύθερος κόσμος* ύστερα από δεκαετίες ποιητικής σιγής.

Οπότε, τα χρόνια εκείνα της λογοτεχνικής του αγρανάπαυσης, στα χρονογραφήματα κυρίως διοχέτευε ο Βάρναλης την ποιητική του διάθεση, γι' αυτό και πολλά από τα κομμάτια του τόμου αυτού δεν έχουν τίποτα να ζηλέψουν από καθαυτό λογοτεχνικά έργα, καθώς λειτουργούν σαν «παραθύρια απ' όπου μπορούσε να ξανασάνει ο ποιητικός του λογισμός. Μπορεί το καθένα να αποτελεί ένα πολύ συνοπτικό πεζογραφικό έργο, όμως σε πολλά από αυτά έχει εισχωρήσει η ποίησή του», όπως επισήμανε ο Αντώνης Μπουλούτζας στην περυσινή ανακοίνωσή του στο 34^ο Συμπόσιο Ποίησης της Πάτρας, το αφιερωμένο στον Κ. Βάρναλη.¹⁴

Ο φίλος του Βάρναλη Γεράσιμος Σταύρου, περιγράφει απολαυστικά με ποιον τρόπο δούλευε ο Βάρναλης τα χρονογραφήματά του την εποχή που έγραφε στην *Αυγή* (το απόσπασμα το παραθέτει ο Ζεβελάκης, ό.π. σελ. 15):

Στρώνεται στο γράψιμο σαν να αρχίζει μια χειρωνακτική εργασία. Βγάζει το σακάκι, ανασκώνει τα μανίκια, απλώνει στο στήθος και στη μέση μια ποδιά, σαν τους καλφάδες στα τσαγκαράδικα, και πέφτει κυριολεκτικά με τα μούτρα στα χαρτιά του. Έχει αραδιάσει μια ντουζίνα καλοξυσμένα μολύβια στο τραπέζι, σε όλα τα σχέδια και τα μεγέθη. Αν τον ρωτήσετε τι τα θέλει τόσα μολύβια έτοιμα προς... δράσιν, θα σας απαντήσει πως δεν μπορεί αλλιώς να δουλέψει. Μόλις σπάσει ή λιώσει του ενός η μύτη, αρπάζει τ' άλλο. Δεν μπορεί να σταματήσει. Είναι τα εργαλεία του δουλευτή που δεν τ' αφήνει να του παγώσουν στα χέρια. Έτσι κι ο σιδεράς έχει στη φωτιά τις αναμμένες σφήνες για να παίρνει τη μια όταν λιγοστεύει η κόκκινη φλόγα της άλλης. Με τον ίδιο τρόπο ο μπαρμπα-Κώστας μάς φτιάχνει τα «Λόγια που καίνε». Α, εκείνα τα χειρόγραφα τι τραβάνε μαζί του. Αυτά, μάλιστα, θα τον νομίζουν ένα γέρο παράξενο. Και θα έχουν δίκιο. Δε μουτζουρώνει ποτέ τη λέξη ή τη φράση που δεν του αρέσει για να προχωρήσει. Θα τη σβήσει με γομολάστιχα, να μην υπάρχει. Θα γράψει πάνω της την καινούργια –κι αυτό μπορεί να γίνει δυο και τρεις φορές, πέντε φορές. Ποτέ δεν αποφεύγει κάτι που τον ενοχλεί. Παλεύει ακούραστος με την έκφραση. Γι' αυτό είναι θριαμβευτής της...»

Ο Βάρναλης δεν περιφρονούσε τη δημοσιογραφική δουλειά του, όπως φαίνεται από το γεγονός ότι εξέδωσε σε βιβλίο και συμπεριέλαβε στα *Άπαντά* του αρκετά δημοσιογραφικά του κείμενα. Και από τα χρονογραφήματα του πολλά, που έχουν

¹³ Γ. Κοτζιούλας, «Μια ώρα με τον κ. Κώστα Βάρναλη», *Μπουκέτο* τχ. 420 (1932), σελ. 384.

¹⁴ Αντώνης Μπουλούτζας, «Ο χρονογράφος Κώστας Βάρναλης» (εκκρεμεί δημοσίευση).

φιλολογικό θέμα, τα έχει συμπεριλάβει στα *Αισθητικά-Κριτικά* ή στα *Σολωμικά*.

Τα υπόλοιπα χρονογραφήματά του δεν τα αξιοποίησε, παρόλο που φαίνεται πως υπήρχε τέτοια σκέψη: όταν αναγγέλθηκε η έκδοση των *Απάντων* του από τον Κέδρο, στον αρχικό σχεδιασμό που ανακοινώθηκε στον Τύπο (π.χ. *Αυγή* 7.9.1956, σελ. 2) περιλαμβάνονταν και τα Χρονογραφήματα. Επίσης, η επισκόπηση του αρχείου του υποβάλλει την ιδέα ότι σχεδίαζε να τα αξιοποιήσει. Τα αποκόμματα των εφημερίδων με τα χρονογραφήματα είναι σχολαστικά φυλαγμένα, μερικά έχουν ιδιόγραφες διορθώσεις και προσθήκες όχι μόνο σε τυπογραφικά λάθη αλλά και σε τροποποιήσεις ουσίας,¹⁵ υπάρχουν χειρόγραφες παραπομπές ή μνεία ότι το τάδε χρονογράφημα λείπει ή ότι την τάδε μέρα δεν εκδόθηκε η εφημερίδα, ενώ κάποια είναι ταξινομημένα θεματικά.

Τα χρονογραφήματα του Βάρναλη δεν περνούσαν απαρατήρητα στην εποχή τους. Πολλά έδωσαν αφορμή για έντονες συζητήσεις, εντάχθηκαν στην αντιπαράθεση των ιδεών της εποχής τους (όπως, ας πούμε, η τετράδα χρονογραφημάτων «Περὶ σκότους» το 1942) και διαβάζονταν με πολλή προσοχή τόσο από επώνυμους όσο και από ανώνυμους. Στο αρχείο Βάρναλη, πέρα από τις άφθονες επιστολές απλών αναγνωστών που εκφράζουν τον θαυμασμό τους για το τάδε ή το δείνα χρονογράφημα, υπάρχουν επίσης γράμματα λογίων (Ν. Β. Τωμαδάκης, Μ. Καραγάτσης, Κώστας Μπίρης, Γιώργος Κοτζιούλας) σχετικά με ζητήματα που είχε θίξει ο Βάρναλης σε κάποιο χρονογράφημά του ή με απορίες που είχε εκφράσει. Είναι δηλαδή σαφές ότι τα χρονογραφήματα του Βάρναλη στην εποχή τους αποτελούσαν πνευματικό γεγονός και καθημερινό ανάγνωσμα. (Πάντως υπάρχουν στο αρχείο και μερικές ανώνυμες υβριστικές επιστολές: ένας ανώνυμος ρωτάει τον διευθυντή της *Πρωίας* πώς ανέχεται έναν απαίσιο συνεργάτη που «ρίχνει φαρμακερές σαίτες εναντίον των χριστιανικών μας παραδόσεων», ενώ ένας άλλος, αγανακτισμένος για τον δημοτικισμό του Βάρναλη, λυπάται που «οι ενταύθα Γερμανοί δεν ηξεύρουν ελληνικά για να σε γραπώσουν και σε τακτοποιήσουν»!)

Αρκετοί μελετητές έχουν αναφερθεί στα χρονογραφήματα του Βάρναλη. Πέρα από όσους ήδη αναφέραμε (Γιώργο Ζεβελάκη, Αντώνη Μπουλούτζα, Κ. Πορφύρη), μπορούμε επίσης να μνημονεύσουμε τον Τάσο Ζάππα,¹⁶ την Μαρία Πριπάκη¹⁷ ή τον Γρηγόρη Τραγγανίδα,¹⁸ ενώ πολύ περισσότερες είναι οι παρεμπιπτούσες επαινετικές αναφορές.¹⁹ Σε κάποια αφιερώματα περιοδικών παρατίθενται και ένα-δυο χρονογραφήματα του Βάρναλη, ή αποσπάσματά τους.

Ωστόσο, μέχρι σήμερα, η μόνη ανθολογία χρονογραφημάτων του Βάρναλη που έχει εκδοθεί είναι του Γιώργου Ζεβελάκη, ο οποίος, κάνοντας υποδειγματική δουλειά, συγκέντρωσε 80 χρονογραφήματα των ετών 1942 και 1943 στον τόμο *Φείγ βολάν της Κατοχής* (Καστανιώτης 2007). Άρα, ο μεγάλος όγκος των βαρναλικών

¹⁵ Οι χειρόγραφες διορθώσεις πάρθηκαν υπόψη στον παρόντα τόμο.

¹⁶ Τάσος Ζάππας, «Ο Βάρναλης μέσ' απ' τα χρονογραφήματά του», *Νεοελληνικός Λόγος* '75-'76, τχ. 25 (1977), σελ. 151-163.

¹⁷ Μαρία Πριπάκη, «Ο Κώστας Βάρναλης ως χρονογράφος», *Αιολικά Γράμματα* τχ. 25 (1975) [Αφιέρωμα Βάρναλη] σελ. 43-45.

¹⁸ Γρηγόρης Τραγγανίδα, «Ο δημοσιογράφος Κ. Βάρναλης», *Κώστας Βάρναλης. Φως που πάντα καίει*, Σύγχρονη Εποχή 2012, σελ. 333-337.

¹⁹ Για παράδειγμα: «τα άρθρα του της Κατοχής είχαν μια ευφορία αξιοθαύμαστη. Ποιος εκδότης θα βρεθεί να τα αναδημοσιεύσει;» Αλέξ. Αργυρίου, *Ιστορία της Νεοελληνικής λογοτεχνίας και η πρόσληψή της*, τόμ. 3, σελ. 80.

χρονογραφήμάτων παραμένει δυσπρόσιτος στο νεότερο κοινό και επιπλέον η έκδοσή τους εκπληρώνει ένα χρέος προς τα γράμματά μας, αν και βέβαια παραμένει πάντοτε ανεξόφλητο ένα πολύ μεγαλύτερο χρέος, αφού ο σημερινός αναγνώστης εξακολουθεί να μην έχει πρόσβαση στο σύνολο των *ποιημάτων* του Βάρναλη!

Τα χρονογραφήματα αυτού του τόμου

Ο παρών τόμος φιλοδοξούμε να είναι ο πρώτος μιας σειράς με χρονογραφήματα του Βάρναλη, που θα είναι οργανωμένα θεματικά: Ταβέρνα και καφενείο, Αστυνομικό δελτίο, Γλωσσικά και φιλολογικά, θα είναι μερικοί από τους τόμους που ευελπιστούμε να εκδοθούν, όσο βαστάνε οι δυνάμεις του εκδοτικού οίκου και του επιμελητή, έτσι ώστε τελικά να δημοσιευτεί μεγάλο ή και το μεγαλύτερο μέρος των χρονογραφήμάτων του Βάρναλη.

Όπως είπαμε, τα χρονογραφήματα του Βάρναλη είναι πάνω από 3500. Από αυτά διαλέξαμε για τον παρόντα τόμο 400 κείμενα (δεν είναι τυχαία στρογγυλός ο αριθμός), με την εξής κατανομή:

15 προπολεμικά (*Πρωία*, Αύγουστος 1939 - Οκτώβριος 1940)

239 πολεμικά και κατοχικά (*Πρωία*, Νοέμβριος 1940 - Σεπτέμβριος 1944)

106 σε *Προοδευτικό Φιλελεύθερο* και *Προοδευτική Αλλαγή* (Απρίλιος 1950 - Αύγουστος 1953)

40 στην *Αυγή* (Αύγουστος 1953 - Απρίλιος 1958)

Όπως είπαμε και σε προηγούμενες σελίδες, η πρώτη και η τελευταία περίοδος έχουν λίγα σχετικώς «αττικά» χρονογραφήματα, αφού η θεματολογία του Βάρναλη ήταν εστιασμένη σε άλλους τομείς (επιφυλλίδες και πολιτικά κείμενα, αντιστοιχώς) ενώ η δεύτερη περίοδος (Κατοχή) υπεραντιπροσωπεύεται, αφού ο περιορισμός των επιτρεπτών θεμάτων ευνοούσε τις αναφορές στα τοπία της πόλης και της υπαίθρου.

Στα κείμενα του τόμου πρωταγωνιστεί η πόλη, η Αθήνα, και οι εξοχές της Αττικής, αλλά βέβαια και οι άνθρωποι, ενταγμένοι όμως στο περιβάλλον. Ο Βάρναλης κατοικούσε τότε στην οδό Δημοχάρους 43 στο Κολωνάκι, κοντά στη Γεννάδειο βιβλιοθήκη. Αξίζει να δούμε τις χειρόγραφες οδηγίες που έδωσε το 1935 (όταν ήταν εξόριστος στον Αϊ-Στράτη) σε μια γιατρό που θα επισκεπτόταν τη σύζυγό του τη Δώρα στο σπίτι τους: *Λεωφορείο Γενναδείου Βιβλιοθήκης τέσμα. Από κει τραβάς απάνω την οδό Γενναδίου και στρίβεις δεξιά το δεύτερο δρόμο πίσου από τη μάντρα των Παραπηγμάτων.*

Αλλά και προηγουμένως κάτοικος του κέντρου τής (πολύ μικρότερης) Αθήνας ήταν, αφού πριν κατοικήσει στη Δημοχάρους έμενε στην οδό Ιασίου 4Α και πρωτύτερα στην οδό Θησέως 7 (κάθετο στην Κολοκοτρώνη) και πιο πριν στη Ζαλοκώστα 9. Είναι δηλαδή ο Βάρναλης κατεξοχήν Αθηναίος, παρόλο που δεν γεννήθηκε στην Αθήνα, και για έναν λόγο παραπάνω: επειδή, σε αντίθεση με όλους σχεδόν τους συγκαίριούς του, δεν είχε αναφορές στην ελληνική επαρχία, κτηματική περιουσία ή συγγενείς «στο χωριό» ήταν, δηλαδή, εκατό τοις εκατό Αθηναίος –και συχνά στα χρονογραφήματά του αναθυμιάται την Αθήνα του παλιού καιρού, όπως την είχε γνωρίσει από το 1902 κιόλας, όταν ήρθε να σπουδάσει από τη Βουλγαρία (στην οποία ποτέ δεν επέστρεψε).

Έτσι εξηγούνται οι πολλές αναφορές στο Κολωνάκι και ειδικότερα στη γειτονιά της Γενναδείου αλλά βέβαια τα χρονογραφήματά του διατρέχουν όλο το κέντρο της Αθήνας, με τα πόδια ή με τα μέσα μαζικής μεταφοράς της εποχής. Τα πεζοδρομία ήταν γεμάτα κόσμο (υπάρχουν αρκετές αναφορές στο βιβλίο), αφού τα ιδιωτικά αυτοκίνητα ήταν ελάχιστα και το διακεκομμένο ωράριο πολλαπλασίαζε τις μετακινήσεις στο κέντρο. Την εποχή εκείνη άλλωστε οι άνθρωποι περπατούσαν πολύ, ειδικά στην Κατοχή που οι συγκοινωνίες λειτουργούσαν υποτυπωδώς. Χαρακτηριστικές είναι κάποιες πεζοπορικές εκδρομές που περιγράφει ο Βάρναλης, για παράδειγμα από το κέντρο της Αθήνας στο Μενίδι με τα πόδια.

Μαζί με την πόλη βέβαια γνωρίζουμε και τον ίδιο τον Βάρναλη, πολύ περισσότερο σε τούτα τα χρονογραφήματα παρά στις απρόσωπες (όπως τις χαρακτηρίζει ο Γ. Ζεβελάκης) επιφυλλίδες ή σε άλλα χρονογραφήματα με θέμα γλωσσικό ή πολιτικό. Μαθαίνουμε τις συνήθειές του, τις συμπάθειες και τις αντιπάθειές του: ο Βάρναλης δεν αντέχει τη ζέστη, τον ήλιο τον θέλει μόνο τον χειμώνα, λατρεύει όμως τη θάλασσα, αν και αυτό το ξέραμε κι από την ποίησή του: αγαπά τις εκδρομές αλλά όχι την πολυκοσμία ή τις φορτικές παρέες: συμπαθεί τον γάιδαρο και τα σπουργίτια, αντιπαθεί τις χουρμαδιές και τις πιπεριές, ανησυχεί για το δάσος που καταστρέφεται από την επέκταση της πόλης ή τους λαθροϋλοτόμους, ενώ με δέος αντιμετωπίζει την κάμπια που ασχημίζει τα πευκοδάση. Έχει οξεία την όσφρηση και κάμποσα χρονογραφήματα είναι αφιερωμένα σε έντονες μυρωδιές (σαλαμούρα, σκόρδο) τόσο παραστατικά που ο αναγνώστης νιώθει σχεδόν τη βαριάν οσμή.

Όπως κάθε χρονογράφος, πολλές φορές ο Βάρναλης ανεβάζει στη σκηνή και το άλλοτε έγκο του: ο φίλος μου ο παραδοξολόγος, ο γερογκρινιάρης φίλος μου, ένας παλιός ταξιδευτής κτλ. δεν είναι παρά περσόνες του ίδιου του Βάρναλη. Με τον ίδιο τρόπο, παραθέτει και αποσπάσματα από έργα του χωρίς να διεκδικεί την πατρότητα. Έτσι, ανάμεσα στ' άλλα, σε χρονογράφημα (της 26.10.1941) διαβάζουμε την πρώτη γραφή της πασίγνωστης «Μπαλάντας του Αντρίκου», η οποία εισάγεται αποδιδόμενη σε κάποιον παλιό φίλο, άνθρωπο αλλοινού κόσμου, «που πέρασε κείνο το καλοκαίρι του στο νησί –και μην έχοντας άλλον τρόπο να σκοτώσει τον καιρό του, σκότωσε την ποίηση». Δεν αποκλείω να είναι του Βάρναλη και το εύθυμο στιχούργημα του χρονογραφήματος «Περί όνου σκιάς» (30.5.1941), όπως και κάποια αποσπάσματα από θεατρικές μεταφράσεις που παρατίθενται σε κάποια χρονογραφήματα. Έτσι, το σώμα των χρονογραφήματων προσθέτει κάποιες ψηφίδες και στο καθαυτό λογοτεχνικό έργο του Βάρναλη.

Τα χρονογραφήματα του Βάρναλη είναι γραμμένα με κέφι, με τη χαρακτηριστική του μαστοριά, με την αστραφτερή, χυμώδη δημοτική γλώσσα του. Στα περισσότερα ο συγγραφέας τους δείχνει απλόχερα (αλλά χωρίς να επιδεικνύει) την πολυμάθειά του και ειδικά την αρχαιομάθειά του. Κατά τη γνώμη μου, τα κείμενα του τόμου αυτού τοποθετούν τον Βάρναλη στην κορυφή των μεγάλων και του χρονογραφήματος.

Ακριβώς επειδή ο Βάρναλης συνηθίζει να διανθίζει τα χρονογραφήματά του με παραθέματα στίχων και φιλολογικές αναφορές, ο επιμελητής έχει πολλή δουλειά να κάνει, κι έτσι στον παρόντα τόμο απαιτήθηκαν εκατοντάδες υποσημειώσεις, αν και βέβαια για κάποιους αναγνώστες θα αναφέρονται σε γνωστά πράγματα. Κάποιες αναφορές επαναλαμβάνονται και σε επόμενα χρονογραφήματα: άλλες φορές επαναλαμβάνω την υποσημείωση, άλλες όμως όχι. Ομολογώ ότι παρά τις προσπάθειες που κατέβαλα, κάμποσες αναφορές, αν και όχι πολλές, έμειναν αταύτιστες.

Επεξηγώ επίσης κάποιες νύξεις του Βάρναλη για την επικαιρότητα της εποχής, που μπορεί να μην είναι γνωστές στον σημερινό αναγνώστη, όπως και λιγότερες δύσκολες λέξεις που χρησιμοποιεί.

Τα κείμενα έχουν μετατραπεί σε μονοτονικό και στη σημερινή ορθογραφία, κάτι που πιστεύω πως πρέπει να είναι ο γενικός κανόνας όταν εκδίδονται σήμερα παλαιότερα νεοελληνικά κείμενα. Αυτό ισχύει ακόμα περισσότερο για κείμενα δημοσιογραφικά, όπου η ορθογραφία της πρώτης δημοσίευσης δεν διασώζει τις προτιμήσεις του συγγραφέα (στην περίπτωση του Βάρναλη, γραφές όπως μάβρος ή λέφτερος) αλλά απλώς απηχεί τις ορθογραφικές συμβάσεις της εκάστοτε εφημερίδας, που επιπλέον ποικίλλουν (π.χ. αλλού «είναι» και αλλού «είνε»).

Ευχαριστώ την Ευγενία Βάρναλη που παραχώρησε τα δικαιώματα της έκδοσης, το Αρχείο Βάρναλη στη Γεννάδειο Βιβλιοθήκη για την παραχώρηση της πρόσβασης στο υλικό του και ιδίως την Ελευθερία Δαλέζιου για την πάντα πρόθυμη βοήθεια, καθώς και την κυρία Θεανώ Μιχαηλίδου για διευκρινίσεις σχετικά με το υλικό του αρχείου. Ευχαριστώ τον φίλο Γιώργο Ζεβελάκη, που πρώτος μάς γνώρισε τα βαρναλικά χρονογραφήματα και που με ενθάρρυνε να προχωρήσω στην έκδοση. Εντελώς ξεχωριστές ευχαριστίες οφείλω στη φίλη Μαρία Μαυραγάνη, που κοίταξε το δακτυλόγραφο και βοήθησε καθοριστικά στην αναζήτηση αναφορών. Ευχαριστώ επίσης για τη βοήθειά τους σε συγκεκριμένα ερωτήματα τον καθηγητή Χαράλαμπο Καράογλου, τον φίλο Γιώργο Πετρόπουλο και τον ποιητή Θάνο Γιαννούδη, καθώς και τον Αντώνη Μπουλούτζα που ευγενικά μού παραχώρησε το χειρόγραφο της ανακοίνωσής του στο Συμπόσιο της Πάτρας. Τέλος, ευχαριστίες οφείλω και πάλι στην εκδότρια, τη φίλη Ηρώ Διαμαντούρου, που αγκάλιασε την ιδέα του βιβλίου και επέμεινε να μην περιοριστούμε σε μια χρονολογική ανθολογία αλλά να προσπαθήσουμε να εκδώσουμε το μεγαλύτερο μέρος των βαρναλικών χρονογραφημάτων σε θεματικούς τόμους, ενώ επίσης συνδιαμόρφωσε την επιλογή του υλικού.

Λουξεμβούργο, Ιούνιος 2016
Νίκος Σαραντάκος

Υπόμνημα

Τα χρονογραφήματα παρουσιάζονται με τη χρονολογική σειρά της δημοσίευσής τους. Το έντυπο στο οποίο δημοσιεύτηκε κάθε χρονογράφημα δεν δηλώνεται κάθε φορά, αλλά τεκμαίρεται εύκολα, με βάση την εξής αντιστοιχία:

Πρωία 22.8.1939 - 13.9.1944 (όλο το αμέρος)

Προοδευτικός Φιλελεύθερος 5.5.1950 - 24.8.1953

Αυγή 1.9.1953 - 20.2.1958

Τα χρονογραφήματα που δημοσιεύτηκαν στην *Προοδευτική Αλλαγή* το 1953 επισημαίνονται με αστερίσκο πλάι στον τίτλο τους.

ΑΤΤΙΚΑ

22 Αυγούστου

Ο Απόστολος Παύλος στην Αθήνα²⁰

Μια ζωντανή αναπαράσταση της Ελλάδος και των Αθηνών της κλασικής εποχής μας δίνει το περίφημο βιβλίο του αβάρ Μπαρτελεμί «Ταξίδι στην Ελλάδα του νέου Αναχάρσιδος».²¹ Με αυτό το βιβλίο μπορεί κανείς να ζήσει ανάμεσα στα πρόσωπα και στα πράγματα της ακμής του αρχαίου ελληνισμού κατά τρόπο αυθεντικό. Η Ελλάδα όμως και η Αθήνα της παρακμής στα τελευταία χρόνια της ειδωλολατρίας και στα πρώτα του Χριστιανισμού δεν μας είναι με τον ίδιο τρόπο ολοκληρωτικά αναστεμνή από συγγραφέα μεγάλης ολκής. Και η σπουδαία αυτή εποχή έχει, χωρίς αμφιβολία, πολύ περισσότερο ενδιαφέρον για μας παρά η κλασική, γιατί τότε ο παλαιός κόσμος βρισκόταν στο τελευταίο στάδιο της αποσύνθεσής του και άρχισε να διαμορφώνεται ο νεότερος κόσμος, ο δικός μας.

Και να που τώρα τελευταία ο γνωστός Γάλλος συγγραφέας Μάρκος Εσκολιέ²² έρχεται ν' αναπληρώσει κάπως αυτήν την έλλειψη μ' ένα γοητευτικό βιβλίο: «Οι μάρτυρες του Χριστού». Είναι η μυθιστορηματική (ρομανσέ) ζωή του Αποστόλου Παύλου, που με την ακάματη δραστηριότητα και το πάθος της πίστης διέδωσε το χριστιανισμό σε Ανατολή και Δύση και οργάνωσε τη χριστιανική Εκκλησία. Ο συγγραφέας δεν έχει σκοπό να μας δώσει ιστορικά την εποχή των πρώτων χριστιανικών χρόνων. Έχει όμως τη δύναμη να ξαναζωντανεύει τα πρόσωπα, τους

²⁰ Δημοσιεύτηκε χωρίς υπογραφή και πλησιάζει μάλλον το είδος της ιστορικής-καλλιτεχνικής επιφυλλίδας, όπως ήταν αρκετά από τα πρώτα προπολεμικά χρονογραφήματα του Βάρναλη, στο πνεύμα των κεμένων του προκατόχου του, του Γ. Σερούιου. Πάντως, ο Βάρναλης σε μεταγενέστερο χρονογράφημά του («Η Αθήνα του Παύλου», *Προοδευτικός Φιλελεύθερος* 4.7.1951) επανέλαβε το κεείμενο αυτό κάπως συντομευμένο και γλωσσικά εκσυγχρονισμένο.

²¹ Πρόκειται για το βιβλίο του Jean-Jacques Barthélemy (1716-1795) *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* του 1788, που γνώρισε αμέτρητες επανεκδόσεις.

²² Marc Escholier (1906-1972). Πρόκειται για το βιβλίο *Les temoins du Christ*.

τόπους, τα ήθη, τη σκέψη κλπ. της εποχής, που είναι το πλαίσιο της δράσης του «ήρωά» του. Όταν ο Εβραίος Σαούλ ή Σαύλος ή Παύλος ξεμπαρκαρίστηκε με μερικούς συντρόφους του στον Πειραιά, ο συγγραφέας βρίσκει την ευκαιρία να μας δώσει μια σπαρταριστή εικόνα της εκρωμαϊσμένης τώρα παλαιάς κοιτίδας του «ελληνικού θαύματος» –του ελληνικού κλασικού πολιτισμού. Η Αθήνα δεν έχει πια τα μακρά τείχη της, που τα έχει γκρεμίσει ο Σύλλας. Όταν βγήκε ο Παύλος στον Πειραιά ένωσε ένα αίσθημα εγκαταλείψεως των πάντων στην τύχη τους. Ερημιά σχεδόν, στο λιμάνι και στο δρόμο Πειραιώς - Αθηνών. Λιγосτοί ανεβοκατεβαίνουν για δουλειές τους ανάμεσα στις δύο πολιτείες είτε με τα πόδια είτε με τα ζώα είτε με αμάξια. Στην μεγάλη οδό του Κεραμεικού σπάνια μαγαζιά· μερικοί έφηβοι κουρασμένοι, «οι τελευταίοι της γενεάς»· ζητιάνοι. Παντού συναντά κανείς περισσότερους... θεούς παρά ανθρώπου! Όλοι οι δρόμοι είναι γεμάτοι αγάλματα των θεών μαρμάρινα ή γάλκινα, με επιγραφές: «Απόλλωνι Πυθίω», «Απόλλωνι Δελφικώ», «Δίι Ελευθερίω», «Δίι Ολυμπίω», «Αθηνά Παλλάδι» κ.λπ.

Κάθε ανθρώπινο πάθος, κάθε αρετή, κάθε στοιχείο φυσικό έχουνε το ιερό τους και τον προσωποποιημένο θεό τους. Ο μονοθεϊστής προφήτης και θεολόγος Παύλος ελεεινολογεί τους Έλληνες γι' αυτήν την ηθική και πνευματική κατάντια τους! Αμέτρητοι ψευτοθεοί, που δεν ξέρεις αν πρέπει να τους ελεεινολογείς ή να γελάς, να τους πιστεύουν ή να κάνουνε πως τους πιστεύουν οι εξυπνότεροι και οι λογικότεροι άνθρωποι του κόσμου.

Οι Ρωμαίοι κατακτητές κάνανε μεγάλο κακό στην Αθήνα. Δεν γκρεμίσανε μονάχα παρά και... χτίσανε. Της χαλάσανε την αρχιτεκτονική της αρμονία κι ομορφιά. Μεταφέρανε στην Αθήνα τους διοικητικούς θεούς των, τους θεοποιημένους αυτοκράτορες των και χτίσανε δημόσια χτίρια και ναούς ρυθμού νεοελληνικού, που ο κυριότερός τους χαρακτήρας είναι το κολοσσιαίο μέγεθος και το δυσκίνητο βάρος.

Επάνω στην Ακρόπολη, μπροστά στην Ανατολική είσοδο του Παρθενώνα, χτίσανε το ναό της Ρώμης. Εκεί μέσα λατρεύεται ο θεοποιημένος αυτοκράτορας Αύγουστος. Και αριστερά, στην είσοδο της Ακρόπολης, επάνω σ' ένα βάθρο ψηλό 12 μέτρα, στήσανε τον ανδριάντα του γαμπρού τού Αυγούστου Αγρίππα²³ επάνω στο άρμα του.

Αυτή την εποχή μαζεύονται από όλα τα μέρη του κόσμου και μάλιστα από τη Δύση περιηγητές, που έρχονται, όπως και σήμερα, να θαυμάσουν τα μοναδικά μνημεία της τέχνης, που τότε ήσαν ακόμα σώα και αβλαβή. Ο Ιούλιος Καίσαρ είχε ανοίξει εις την πόλιν δρόμους μεγάλους και πλατείς, κατά το παράδειγμα της Αλεξάνδρειας και της Ρώμης, ενώ εις την κλασικήν εποχήν οι δρόμοι ήσαν στενοί, σκολιοί και άστρωτοι. Επίσης διευκόλυναν την άνοδο στην Ακρόπολη. Αφού πρώτα από λόγους πρόνοιας γκρεμίσανε τα τείχη της, της φκιάσανε στην είσοδο μια πλατιά μαρμάρινη σκάλα. Στα παλιότερα χρόνια της ακμής, οι πολίτες καθώς και οι πομπές των Παναθηναίων ανεβαίνανε στα Προπύλαια μ' ένα οφιοειδή δρόμο σκαμμένον στο χώμα.

Ωστόσο γύρω από την Αγορά η πολιτεία είναι πυκνοκατοικημένη. Και στην Αγορά μαζεύονται και περνούνε την ημέρα τους οι αργόσχολοι και τότε και τώρα Αθηναίοι. Κάτου από τα πλατάνια της Αγοράς έχουνε τα υπαίθρια πρατήριά τους οι έμποροι κατά είδος: Εδώ είναι εκείνοι που πουλάνε τα αγαπημένα ορεκτικά των Αθηναίων, το κρεμμύδι και το σκόρδο· εκεί είναι όσοι πουλάνε μπαχαρικά, θυμιάματα, φιασίδια· παρακάτου οι χρυσικοί κ.τ.λ.

Στην Αγορά πηγαινοέρχονται όλες οι φυλές του κόσμου, όπως και στη Ρώμη

²³ Ο Μάρκος Βιψάνιος Αγρίππας είχε νυμφευτεί σε τρίτο γάμο την κόρη του Αυγούστου, την Ιουλία.

και στην Αλεξάνδρεια και στις άλλες ελληνικές πολιτείες της Μικράς Ασίας: Λατίνοι, Αιγύπτιοι, Καρχηδόνιοι, Εφέσιοι, που θαυμάζουνε την Αγορά και τις στοές της. Είναι η Βασιλική Στοά, όπου συνεδριάζει το Δικαστήριο· είναι η στοά των Δώδεκα Θεών, όπου μαζεύονται οι «πολυπράγμονες» (αυτοί που δεν κοιτάνε τη δουλειά τους, μα ασχολούνται με το τι κάνουν οι άλλοι) για να μαθαίνουν τα νέα της ημέρας· είναι η Ποικίλη Στοά, όπου έχουνε το στέκι τους οι στωικοί φιλόσοφοι, και διδάσκουνε και συζητούνε· και είναι ακόμα η Στοά του Αττάλου με τις ωραίες κιονοστοιχίες της και τις πλουσιότατες διακοσμήσεις.

Οι ξένοι αυτοί θαυμάζουν επίσης το ναό του Απόλλωνος, της Μητρός των Θεών, κοιτάνε τι ώρα είναι στο υδραυλικό ωρολόγιο του Ανδρόνικου (που το λέμε κατά λάθος ναό του Αιόλου),²⁴ περνούνε την οδό Τριπόδων, τη γεμάτη από αφιερώματα των χορηγών, που νικήσανε στους δραματικούς αγώνες. Να το θέατρο του Διονύσου, επισκευασμένο από τους Ρωμαίους, όπου μια φορά κι έναν καιρό ο τιτανικός Αισχύλος κι ο ολύμπιος Σοφοκλής εκάνανε την ηχώ να επαναλάβει τα υψηλότερα ρήματα που ειπωθήκανε ποτέ στο πολύ κοινό. Α! είναι ωραίο πράγμα για έναν ταξιδιώτη να ξαναζήσει άλλη μια φορά εδώ κάτω από τις στοές, δίπλα στους ναούς και στα αγάλματα, ανάμεσα σε πλατάνια, κυπαρίσσια, πεύκα, ζωφόρους και αετώματα, τη Μεγάλη Εποχή! Αυτοί οι ξένοι είναι πλούσιοι, που έρχονται εδώ ή για να φύγουνε σε λίγες μέρες ή για να μείνουνε χρόνια για να σπουδάσουν φιλοσοφία και ρητορική. Κυρίως είναι παιδιά πλούσιων οικογενειών της Ρώμης και της Ανατολής.

Η πολιτεία είναι γεμάτη φιλοσόφους. Τους βλέπει κανείς ή κάτω από τις στοές να κάθονται στις πλάκες με την άσπρη τους γενειάδα και το μεγάλο μέτωπο, περιτριγυρισμένοι από οπαδούς, ή να μαζεύονται στους κήπους της Ακαδημίας, στο γυμνάσιο του Κυνοσάργου, στις δενδροστοιχίες του Λυκείου. Είναι φιλόσοφοι όλων των σχολών: επικούρειοι, κυνικοί, ηδονιστές, νεοπλατωνικοί. Μικροί κληρονόμοι μεγάλων διδασκάλων. Ίδια κι απαράλλαχτα όπως και στην Ταρσό, την πατρίδα του Παύλου. Πραγματικά, ο Παύλος ζυγώνει, τους ακούει, κουνάει το κεφάλι του -η θεολογία του θα συγκρουσθεί με όλον αυτόν τον όγκο της Λογικής και της Διαλεκτικής και θα νικήσει. Εδώ στους Αθηναίους, που λατρεύανε χιλιάδες θεούς θα έρθει να επιβάλει τον Ένα και Αληθινό· κι εδώ, που, για να μη πέσουν έξω, είχαν ιδρύσει ναό και για τον Άγνωστο Θεό, θα έρθει ο Παύλος να τους δείξει ποιος είναι αυτός ο Άγνωστος Θεός.

18 Σεπτεμβρίου

Αρσενικές παραμάνες

Τις Κυριακές στα πάρκα των Αθηνών και προπάντων στο Ζάππειο και στον Βασιλικό Κήπο, συναντά κανείς αυτά τα αξιοδάκρυτα πλάσματα: τις αρσενικές παραμάνες. Είναι οι πατέρες, που είτε βαστούνε με το χέρι ή σηκώνουνε στην αγκαλιά τους τον μπέμπη ή την μπέμπα και τους πάνε περίπατο. Όσο συμπαθητικά κι ευτυχημένα είναι τα μικρά, τόσο δυστυχημένοι κι αντιπαθητικοί είναι οι πατέρες τους. Γιατί απλούστατα δεν είναι δουλειά τους να κάνουνε τη νταντά.

Μια Κυριακή έχουνε οι κακομοίρηδες για να ησυχάσουνε κι αυτοί· να πάνε στο καφενείο, να καθίσουν έξω κάτω από τα δέντρα και να διαβάσουνε ξαπλωμέ-

²⁴ Ωρολόγιο του Κυρρήστου Ανδρόνικου, κοινώς οι Αέρηδες.

νοι την εφημερίδα τους· να πάνε μια βόλτα ίσαμε το Φάληρο να χαρούνε τη γαλάζια καλοσύνη της θάλασσας και ν' αναπνεύσουν... ιώδιο· ή να πάνε στο Ζάππειο και στον Βασιλικό Κήπο, αλλά μονάχοι τους! Ούτε παιδιά ούτε γυναίκα! Έτσι μονάχα θα ξεκουράσουνε το κορμί τους και θα φρεσκάρουν την ψυχή τους. Έτσι μονάχα θ' ανανεώσουν τον εαυτό τους: ξεχνώντας ολότελα, πως είναι άνθρωποι της δουλειάς και πως είναι παντρεμένοι κι έχουνε και παιδιά.

Αλλά η γυναίκα ακριβώς την Κυριακή περιμένει για να... ησυχάσει κι αυτή. Συνήθως οι αρσενικές παραμάνες είναι νέοι άνθρωποι ανάμεσα στα 30 και στα 35. Ατζαμήδες της παντρείας, τους τουμπάρουν εύκολα οι γυναίκες. Είναι βλέπεις σ' αυτούς τους ατζαμήδες και τους πρωτάρηδες μπαμπάδες το φίλτρο πολύ ζωηρό. Αυτό εκμεταλλεύονται οι γυναίκες και τους φορτώνουνε τα δικά τους χρέη. Δε φτάνει ο δυστυχημένος ο άντρας, που σκοτώνεται ολόκληρη βδομάδα για να θρέψει γυναίκα και παιδιά, μα πρέπει και το μοναδικό κυριακάτικο πρωινό του να το θυσιάσει κι αυτό. Συνηθέστατα θυσιάζει και το απόγευμά του: πηγαίνει την κυρία στον κινηματογράφο! Τι! Σκλάβια είναι να κάθεται όλο στο σπίτι!

Παίρνει, λοιπόν, ο δυστυχής το παιδάκι –και πάλι καλά, αν πάρει μονάχα το παιδάκι, και δε ζευτεί να σέρνει και το καροτσάκι του! –το βαστάει με το ένα χέρι και με τ' άλλο την... αρκούδα του ή τον κουβά του με το φκιαράκι. Και με πλήρη συνείδηση των ευθυνών του, που τον καθιστούν ακόμα πιο γελοίο σ' όσους τον βλέπουν, ανοίγεται από το σπίτι εις το πέλαγος των τραμ και των αυτοκινήτων! Εκείνοι που τον ελεεινολογούν δεν είναι οι άντρες· είναι οι... άλλες γυναίκες. Θαυμάζουν την καπατσούνη της συναδέλφου και την κουταμάρα του αντρός, του... κοινού εχθρού όλων των παντρεμένων γυναικών!

Αλλ' αυτό το οικτρό θέαμα του «νικημένου εχθρού» είναι η τελευταία πράξη του δράματος, που επαίχτηκε στο σπίτι. Ο άντρας σηκώθηκε, ξυρίστηκε, άλλαξε και δένει τη γραβάτα του στον καθρέφτη. Η... Άρπυια (έτσι ονομάζει όλες τις γυναίκες ο Σοπενάουερ χωρίς να είναι μισογύννης φαντάσου τι θα τους έλεγε αν ήτανε) τον στραβοκοιτάζει από πίσω:

—Για πού με το καλό;

Ο άντρας μυρίζεται το νόημα της ερώτησης.

—Πάω να συναντήσω τον τάδε για μια σπουδαία δουλειά.

Μα η γυναίκα σαν πιο έξυπνη πάντα από όλους τους άντρες, δεν το χάφτει.

—Δεν τ' αφήνεις αυτά; Για το καφενείο μου ετοιμάζεσαι! Να πάρεις το παιδί να το πας στον Κήπο...

—Τι λες βρε γυναίκα, εγώ να κουβαλάω το παιδί; Γυναίκα είμαι;

—Κι εγώ, που το κουβαλάω, άντρας είμαι; Θα το πας μια χαρά! Να το, κλαίει!

Παρ' το από δω να κάνω τη δουλειά μου... Μια Κυριακή έχω.

—Κι εγώ μια Κυριακή έχω.

—Αυτό να το σκεφτόσουν πριν κάνεις παιδιά. Τώρα είναι αργά. Πάρ' το... και δεν νιώθω καλά τον εαυτό μου! Δώσ' μου το θερμόμετρο...

Το κοροίδο δίνει το θερμόμετρο και παίρνει το παιδί...

Ο εξευτελισμός της αρσενικής παραμάνας είναι μεγαλύτερος στον Κήπο. Το μικρό ό,τι δει το θέλει. Θέλει κουλούρι, θέλει τον κύκνο, που είδε στη λίμνη, θέλει το ζαρκάδι και το παγώνι, που τα είδε πίσω από τους φράχτες. Και προπαντός θέλει... τσίσια! Σε κάθε όχι του μπαμπά, το μικρό βρέχει με τα δάκρυά του την καινούργια ποδίτσα· στο τελευταίο όμως δεν χωράει όχι, γιατί τότε θα βρέξει τα πάντα και τον μπαμπά του τον ίδιο.

Το πηγαίνει, λοιπόν, παράμερα ο δυστυχής, και κοιτάει να του λύσει το πανταλονάκι του. Μα όπως είναι άντρας ατζαμής είναι και παραμάνα ατζαμίδισσα.

Δε μπορεί να βρει τον κόμπο του λουριού. Κι όταν επιτέλους τόνε βρει, δεν ξέρει να τον λύσει. Κι όταν τον λύσει, είναι πολύ αργά! Το κακό έγινε!

Ωραία Κυριακή πέρασε η αρσενική παραμάνα!

21 Σεπτεμβρίου
Λαϊκή ψυχή

Νύχτα γυρίζαμε από τον Κάλαμο. Μέσα στο λεωφορείο γυλιοί, τορβάδες, καλάθια, σκοίνα, πευκόκλαρα ως το ταβάνι και γυμνά γυναικεία γόνατα στηριγμένα ψηλά στη ράχη του μπροστινού καθίσματος, που γυαλίζανε κόκκινα από τον ήλιο σα ρόδια στη ροδιά. Όλοι κουρασμένοι από την πορεία, τα μπάνια, το φαγοπότι. Πάμε μουλωχτά. Τα κοριτσόπουλα γέρνουνε στον ώμο του διπλανού και τα διάφανα βλέφαρά τους κλείνονται επάνω στα θαμπωτικά οράματα της ημέρας, που χορεύουν μέσα στα μάτια τους.

—Πάλι εδώ είμαστε, έκανε ο Μπάρμπα Γιώργης ευχαριστημένος, άμα συνηθίσανε τα μάτια του στο μισοσκόταδο και μας γνώρισε.

Το πρωί, που ερχόμαστε, στόμα είχε και μιλιά δεν είχε σα νύφη. Τώρα όμως η γλώσσα του ήτανε λυμένη για τα καλά.

—Ωραία τα κοπανήσαμε σήμερα. Ρετσίνα... αμάν! Ντομάτα φέτα ρίγανη, γαλέο σκορδαλιά και ροδάκινα... Αφροδίτης. Φέρε και φέρε, ήπιαμε σαράντα κανάτια!

—Εδώ το σερβίρουνε, με τις ποτήρες του νερού.

—Το κρασί θέλει θέα. Να το γλέπεις ολάκερο πέρα ως πέρα. Να κάνει άστρα. Να κάνει στράκες. Γερά κρασιά, όχι... γυναικεία! Ν' ανεβαίνει ο αφρός φίζς από τον πάτο σαν κλωνί μαργαριτάρι. Κι όταν το κατεβάζεις πολύ, τότε κάνει γκλουκ σαν την πετροπέρδικα!

Αμέσως όλο το λεωφορείο ξύπνησε. Τα διάφανα βλέφαρα... ανατείλανε, τα ρόδια των γονάτων χαμηλώσανε. Ένας ένας έπιανε κουβέντα με το Μπάρμπα Γιώργη, πού από δω κι ομπρός «ανάλαβε την αρχηγία».

Είναι ένας άντρας στρογγυλοπρόσωπος με γκριζο παχύ μουστάκι, καμιά πενηνταριά εξηνταριά χρονών. Γεμάτος ζωή, λεβεντιά κι εξυπνάδα. Άνθρωπος μερακλής. Φιλία και κρασί. Αυτή είναι η φιλοσοφία του. Όλα τ' άλλα είναι μάταια. Κάθε τόσο κλείνει την ομιλία του με τη στερεότυπη φράση: «κουβέντα να γίνεται δηλαδή για να περνάει η ώρα».

—Άμα πάω στο σπίτι, λέγει με τρυφερότητα, ο αγγονός μου θα με πει «παπού!»... Τι τα θέλεις, η ζωή είναι ποτήρι και μεζές!

Η γλώσσα που μιλεί ο Μπάρμπα Γιώργης είναι ατόφια δημοτική. Ούτε μια λέξη από τη «μισή γλώσσα». Η δημοτική του είναι απόλυτη. Όλο ουσία και χρώμα και κίνηση. Η κυριολεξία καταπληχτική. Κάθε λέξη είναι στη θέση της. Κι αστράφτει ολοκαίνουργια σα να βγήκε μόλις από τη φωτιά. Ένας συγγραφέας θα πηδούσε από τη χαρά του ένας γλωσσικός μεταρρυθμιστής του γλυκού νερού θα ξεραινότανε από το κακό του βλέποντας πως υπάρχει απόλυτη δημοτική και πως δεν είναι γλώσσα «φκιαχτή» και «ξεπερασμένη».

—Μια βολά πήγαμε στο Μαραθώνα για να ιδούμε τα έργα.²⁵ Στο γυρισμό καθίσαμε στο Μπογιάτι. Φαγί τίποτα. Κρασί σκέτο. Στο τέλος μας έφερε η κυρά μια... λεκάνη αβγά με συκωτάκια ψιλά ψιλά· τσορβάς μεγαλείο. Ο Μυτιληνιός

²⁵ Εννοεί προφανώς τα έργα για την κατασκευή του φράγματος της λίμνης του Μαραθώνα (1926-1929).

την έκανε να! Μασέλα άγρια, μα κέφι καλό!

—Πώς σε λένε, Μπάριμπα;

Λέει το επίθετό του.

—Ξέρω έναν ταβερνιάρη στο Λιόπεσι με το ίδιο όνομα.

—Ξάδερφός μου είναι. Τρελός. Όλο το σόι μας είμαστε τρελοί. Μα τυπικοί άνθρωποι. Βάρδα μη παραπετάματα... Ο ξένος θέλει να τον αγαπάς και να τον περιποιέσαι.

—Που μένεις, μπάριμπα.

—Στην Κηβισιά.

—Και τι δουλειά κάνεις;

—Σαμάρια, λαμμαριές, καπιστράνες.²⁶ Έχω το μαγαζί κοντά στο μνημείο του... πεσόντα. Πέφτει λιγάκι παράμερα. Οι φίλοι λένε να βάλω πιλότο για να με βρίσκουνε. Να βάλω ρε, για να 'ρχεστε να βλέπετε την... αξία μου.

Ρίχνει μια ματιά έξω από το παράθυρο.

—Όρθιο το φεγγάρι, δίπλα ο καπετάνιος!

—Κάτω στους Αγίους Αποστόλους, του λέει ένας, πιάσανε ένα φαγκρί 8 ½ οκάδες. Δεν το πουλούσανε. Το πήρε ένας να το φέρει στην Κηβισιά. Η κασέλα είναι μαζί μας πίσω στο λεωφορείο.

—Από τότες που γενήκανε τα μεγάλα ξενοδοχεία στην Κηβισιά, δεν τρώμε ψάρι. Πού εκείνοι οι κέφαλοι τ' αγκιστριού όχι μεσολογγίτικοι, μη συζητάτε, κέφαλοι πετούμενοι, και κείνες οι σουπιές τον χειμώνα με τ' άσπρο κρέας σαν το χιόνι. Αμ' εκείνα τα λεθρίνια της Λεψίνας²⁷ εκατό δράμια το καθένα... όμορφα πράματα, αγγέλοι! Τα γλέπεις μέσα στο πανέρι και σου μιλάνε.

Στο Καπαντρίτι σταμάτησε το λεωφορείο. Ο Μπάριμπα Γιώργης δε χάνει την ευκαιρία.

—Πάμε να σας κεράσω ένα!

Την ίδια πρόσκληση θα επαναλάβει και στο Μπογιάτι και στο Ρωσοχώρι²⁸ και στην... Κηβισιά.

Στο Καπαντρίτι κατεβήκανε δυο τρεις επιβάτες και μπήκανε άλλοι τόσοι. Άμα ξεκινήσαμε, ο εισπράκτορας φώναξε: «Τα εισιτήριά σας»!

—Αλλά πάλι; λέει ο Μπάριμπα Γιώργης. Κοτζάμ πενηντάρι σου 'δωσα, δε σου βάρυνε την τσέπη;

Απάνω στα κέφια του ο Μπάριμπα Γιώργης κάτι θυμήθηκε. Χώνει το χέρι του στη μέσα τσέπη του σακακιού του και βγάζει το τερτέρι του. Από κει μέσα βγάζει ένα από κείνα τα μυρωδάτα χαρτιά, που τα μοιράζουνε για ρεκλάμα τα μυροπωλεία. Μας το δίνει να το μυρίσουμε. Και σκάει στα γέλια.

—Ρομαντικός είναι ο γέρος, λέει μοναχός του.

—Άσ' τα αυτά, μπάριμπα. Μουρντάρης είναι ο γέρος. Κατηγοράς τους άλλους, που κάνουνε το μάγκα και τους... αρπακώνουνε γυναίκες κόφτρες²⁹ και τους στριγγμώνουνε στην πασέτα³⁰ και τους γδύνουνε. Τα ίδια κάνεις και λόγου σου.

—Μπα, λέει με αδιαφορία. Έχω μια γριά 70-80 οκάδες. Τηνε γυρίζω και... γυρίζει!

Άμα φτάσαμε στην Κηβισιά, το λεωφορείο σταμάτησε μπροστά στο ψαρά-

²⁶ Καπιστράνα: το καπίστρι.

²⁷ Λεψίνα: η Ελευσίνα.

²⁸ Έτσι λεγόταν προπολεμικά η περιοχή της Δροσιάς, επειδή υπήρχε εκεί συνοικισμός Ποντίων από τη Ρωσία.

²⁹ κόφτρα: η γυναίκα που με επιτηδειότητα αποσπά χρήματα από εραστές της.

³⁰ πασέτα: είδος χαρτοπαιγνίου, γενικότερα απάτη.

δικο και κατεβάσανε την κασέλα με το φαγκρί. Μα το μαγαζί (Κυριακή μέρα) ήτανε κλειστό. Ο Μπάρμπα Γιώργης πήρε το μάτι του από το παράθυρο το γιο του ψαρά:

—Βρε συ, διοποίησε τον πατέρα σου... πες ο Μπάρμπα Γιώργης σου το 'πε... και να μου κρατήσει αύριο το κεφάλι!...

Λίγο παρακάτω κατέβηκε ο Μπάρμπα Γιώργης. Μας αποχαιρέτησε με θερμή χειραψία, Έστριψε το ζαχαροπλαστείο, γεμάτο τραπέζια και γυναίκες, τον «μπαξέ της Αφροδίτης με τα ανφάν γκατέ»³¹ και χάθηκε η γνήσια αυτή φλέβα της λαϊκής ψυχής μέσα στο αριστοκρατικότερο προάστιο της πρωτεύουσας!

9 Οκτωβρίου Με το πιρούνι

Κατηφορούσαμε πότε στρωτά, πότε πηδώντας την πευκόφυτη πλαγιά του Ευβοϊκού. Ο πρωινός χειμωνιάτικος ήλιος χρύσωνε δένδρα, βράχια, θάλασσα. Και τα ξερά χόρτα και τα δάκρυα του ρετσινιού μοσκοβολούσανε δυνατά. Το χαρούμενο αεράκι έκαμνε τη θάλασσα ν' ανατριχιάζει. Εκεί κάτω σ' ένα αγκώνα της παραλίας ασπρολογούσανε σαν παραμυθένια τα λιγοστά σπίτια ενός ψαράδικου συνοικισμού, ενώ μπροστά οι ανάλαφρες βαρκούλες κουνούσαν ρυθμικά και χαδιάρικά την... ουρά τους.

—Δε φτάνει να θαυμάζεις την ελληνική φύση. Πίσω απ' αυτό το χάριμα των ματιών πρέπει να θαυμάζεις το δαιμόνιο τής φυλής.

—Γνωστά πράγματα.

—Άλλο να τα λες κι άλλο να το βλέπεις. Εκεί που πάμε θα σου δείξω ένα ζωντανό παράδειγμα του πόσο το πνεύμα είναι ανώτερο από την ύλη -και πόσο ένα δημιουργικό μυαλό είναι ανώτερο από τη... δημιουργία.

Ξέρω πως ο φίλος μου είναι παραδοξολόγος κι απόφευγα ν' αρχίσω συζήτηση. Εκείνος όμως δεν ήθελε να μ' αφήσει.

—Κάθε δουλειά πρέπει να την εχτιμάς κι από το αποτέλεσμά της, αλλά κι από τα πολλά ή λίγα μέσα, που διαθέτει. Αν ένας γραφιάς σκαρώνοντας 33.333 στίχους δε με πείθει πως είναι ποιητής,³² κι ένας κοινός θνητός, χωρίς να έχει χέρια, κατορθώνει να με κλέψει, θα θαυμάσω τον δεύτερο.

—Λωποδύτης χωρίς χέρια! Άλλο πάλι αυτό!

—Θα τον ιδείς σε λίγο με τα μάτια σου εκεί που πάμε. Είναι το συμπλήρωμα του αλλουνού, που ανέβαινε στα δεύτερα πατώματα των σπιτιών από τους νεροχύτες³³ και τα γύμωνε χωρίς να έχει... πόδια!

Ο φίλος μου ασφαλώς ήτανε σήμερα στη φόρμα του την παραδοξολογική.

—Δεν το παραδέχεσαι; μου λέει κοιτάζοντάς με στα μάτια. Έχεις δίκιο. Έτσι δεν το παραδεχότανε κι η αστυνομία. Είχανε μπει λωποδύτες σ' ένα σπίτι, δεύτερο πάτωμα, από το παράθυρο της κουζίνας. Η αστυνομία σχημάτισε τη γνώμη πως οι λωποδύτες έπρεπε να είναι δυο· ο ένας ν' ανεβαίνει από το νεροχύτη κι ο άλλος να τον βοηθάει. Ένας μοναχός του, χωρίς σκάλα, ήτανε αδύνατο ν' ανέβει επάνω. Και γάτα και μαϊμού να ήτανε δε θα τα κατάφερνε.

³¹ ανφάν γκατέ: χαϊδεμένο παιδί, γαλλισμός πολύ διαδεδομένος προπολεμικά.

³² Υπαινιγμός για την Οδύσσεια του Ν. Καζαντζάκη, που είχε 33.333 στίχους.

³³ Εδώ εννοεί την υδρορροή.

Αλλά κει που χρειαζότανε τέσσερα χέρια και τέσσερα πόδια, φτάσανε δυο χέρια κι ένα πόδι –το άλλο πόδι ήτανε ξύλινο. Όταν μετά πολλές αποτυχίες, η αστυνομία έπιασε αυτόν τον κουτσό κι ομολόγησε χωρίς δυσκολίες, τον έσφιξε να δηλώσει τους συνεργάτες του. Ο κουτσός επέμενε, πως έκανε μοναχός του τη δουλειά. Οι αστυνομικοί αρχίσανε να υποψιάζονται πως ο κουτσός δεν είχε κάνει την κλοπή, μα ομολόγησε ψεύτικα, για να γίνει ντόρος γύρω στ' όνομά του. Μα ο κουτσός επέμενε και ζητούσε να τον πάνε στο σπίτι και ν' ανέβει μπροστά τους άλλη μια φορά από το νεροχύτη. Και πραγματικά τον ανέβηκε στηρίζοντας το δεκανίκι του στον αντικρινό τοίχο του σπιτιού. Δεν ξέρω, αν η αστυνομία τον ετιμώρησε για τη λωποδυσία του ή τον... εστεφάνωσε για την αξιοσύνη του...

Με τα λόγια κατεβήκαμε κάτω στο ψαράδικο χωριουδάκι με τα ολοκάθαρα μαγαζάκια του, τα συμπαθητικά του σπίτια αγκαλιασμένα από κληματαριές, με τα περιβόλια του, τ' αμπέλια του, τις συκιές του, με τα δίχτυα των ψαράδων απλωμένα στα χαλίκια για να στεγνώνουν και με την πηγή του κρύου νερού κάτω από τα ψηλά πλατάνια. Αριστερά το βουνό με τα πεύκα, δεξιά κι αντίκρυ τα τριανταφυλλένια βουνά της Εύβοιας και μπροστά κλεισμένη ολούθε η μπλάβη θάλασσα σα μια λίμνη.

Πήγαμε στο μαγαζάκι του Μπαρμπα-Γιάννη με την εξαίσια ρετσίνα, τα ολοζώντανα μπαρμπούνια και τις γλυκές ντομάτες του σαν μέλι... Είχα ξεχάσει την κουβέντα που κάναμε με το φίλο. Ξαφνικά βλέπω να μπαίνει από την πίσω πόρτα του μαγαζιού ένας ψηλός μεσόκοπος άντρας δίχως χέρια.

—Νά τος! μου λέγει ο φίλος.

Τα χέρια του ήτανε κομμένα πάνω από τον αγκώνα. Θα είναι, σκέφτηκα, κά νένας ψαράς δυναμιτιστής, που την έπαθε κι έχασε και τα δυο του χέρια. Απάνω σε κάθε μπράτσο είχε δεμένα γερά με σπάγκους κι από ένα πιρούνι –απ' εκείνα της δραχμής!

Ο φίλος μου κατάλαβε τη σκέψη μου και μου λέγει:

—Μ' αυτά τα πιρούνια τρώγει, πίνει κρασί, βαστάει την εφημερίδα που διαβάζει και... κλέβει. Χώνει το πιρούνι στην τσέπη και τσιμπάει πακέτα, μαντίλια, χαρτονομίσματα. Τις προάλλες τον πιάσανε, γιατί έκλεψε από το σκοινί, όπου ήτανε κρεμασμένα, δυο... σεντόνια. Με το πιρούνι!

Κι ύστερα πρόσθεσε:

—Διάβασες επάνω στο χωριό την κοινοποίηση του αστυνομικού σταθμάρχη: «Ευρέθη θήλεια όνος... γένους θηλυκού... η οποία εκτίθεται εις δημοπρασίαν...»; Ε λοιπόν, αν την συναντούσε αυτήν την θήλειαν όνον γένους θηλυκού, αυτός εδώ ο πιρουνάκις, θα τής ήτανε αδύνατο να «ευρεθεί». Θα την είχε κλέψει...

—Με το πιρούνι!

6 Δεκεμβρίου

Η εορτή του δάσους

Όλες οι γιορτές έχουνε σκοπό να τιμήσουνε τη μνήμη κάποιου ιστορικού γεγονότος ή κάποιου ιστορικού προσώπου. Αποτελούν μια στροφή προς τα πίσω, ένα ξαναζωντάνεμα των περασμένων. Η γιορτή του δάσους έχει πολύ διαφορετικό σκοπό. Δεν είναι ανάμνηση· δεν είναι στροφή προς τα πίσω. Είναι μια ηρωική (χωρίς υπερβολή) εξόρμηση προς το μέλλον. Είναι μια συνειδητοποίηση της μεγάλης σημασίας που έχουνε τα δέντρα και ως εθνικός πλούτος και ως εθνική υγεία και ως μορφή και γενικότερα ως ανθρωπισμός. Ο Βίκτωρ Ουγκό έλεγε πως ο βαθμός

του πολιτισμού των λαών μετριέται από την ποσότητα του σαπουνιού που ξοδεύουν. Πολύ ασφαλέστερος δείκτης πολιτισμού είναι η αγάπη και η προστασία του πρασίνου, η δημιουργία δενδροστοιχιών και πάρκων στις πολιτείες, δασών στα βουνά. Δε φτάνει να καυχόμαστε πως έχουμε το ωραιότερο χρώμα τ' ουρανού και της θάλασσας, τα πιο γραφικά βουνά με τις ήμερες «καμπύλες» και με το «μενεξεδένιον αίμα»,³⁴ όπως λένε οι ποιητές, αλλά δεν έχουμε δέντρα.

Τόσο απλά και παραστατικά τα εξήγησε αυτά τα πράματα στο λόγο του, πού είπε σε χιλιάδες παιδιά την περασμένη Κυριακή ο κ. πρόεδρος της κυβερνήσεως,³⁵ ώστε δεν έχει κανείς να προσθέσει τίποτε. Το να εμπιστευθούμε στα παιδιά το δασικό μέλλον της χώρας είναι όχι μοναχά ωραίο παρά και το μόνο σωστό. Αλλά δε φτάνει να γίνεται μια φορά το χρόνο και μονάχα επίσημα αυτή η συνειδητοποίηση της αξίας (για να μην πω της ιερότητας) του δέντρου. Πρέπει ταχτικά στο σχολείο να καλλιεργείται η αγάπη του πρασίνου. Όση μεγάλη σημασία δίνει σήμερα η παιδεία μας στη γυμναστική, άλληνη τόση πρέπει να δώσει στον προπαγανδισμό της αγάπης των δέντρων. Γυμναστική και δέντρο αποτελούν δύο ευγενικά φανερώματα της ζωής του υπαίθρου. Γιατί υπάρχουν ακόμα εξαιρέσεις παιδιών που έχουν κληρονομήσει τις αμαρτίες των «γονέων»... Δε σέβονται τους γέρους, τους φτωχούς, τα ζώα και τα δέντρα. Φτάνουνε λίγα τέτοια παιδιά σε μια συνοικία για να τη ρημάξουν.

—Έχει καί η ψυχή μου, μου έλεγε κάποιος. Κατοικώ σε μια γειτονιά παράμερη και ήσυχη, ανάμεσα στο Λυκαβηττό και στη βορεινή μάντρα των παραπηγμάτων.³⁶ Το μέρος είναι ερημικό και τα σπίτια αραιά. Τα παιδιά ξεχύνονται προς τα εκεί τις Κυριακάδες. Είναι μια χαρά να τα βλέπεις να παίζουν. Αλλά όχι σπάνια το βράδυ που γυρίζω σπίτι βλέπω να κείτονται χάμου τα θλιβερά λείψανα του ολέθρου: κλαδιά σπασμένα, λουλούδια κομμένα από τους γύρω φράχτες. Έτσι βρήκα μια μέρα το ένα από τα δύο δεντράκια που είχε φυτέψει ο νοικοκύρης στην πόρτα μου, σπασμένο... Είναι τρία χρόνια. Έμεινε τόσο: μισερό, δυστυχημένο, άθλιο. Σήμερα το πρωί, κατεβαίνοντας την οδό Γενναδίου είδα την άκρη του δρόμου μια μικρήν ακακία σπασμένη στα δύο κι η κορφή της με όλα τα κλαδιά ήτανε γερομένη απάνω στο πεζοδρόμιο. Στην οδό Σπευσίππου ανάμεσα στη Γεννάδειο και στην αγγλική κι αμερικανική σχολή, είχανε φυτέψει πέρσι μικρές μουριές. Μονάχα 4-5 σωθήκανε. Όλες τις άλλες τις σπάσανε. Μέσα στους λάκκους, που μείνανε άδειοι, ξεπεταχτήκανε από τη ρίζα μερικά φυλλαράκια. Θα πει πως δεν είχανε ξεραθεί. Αλλά ποιοι τις σπάσανε; Παίρνω στο λαμό μου τα παιδιά, γιατί ένας γνωστικός δεν μπορεί να κάνει τέτοιο έγκλημα. Κι όμως δεν είναι καθόλου απίθανο. Βλέποντας πως αργούσανε τα δεντράκια να βγάλουνε φύλλα, νομίσανε πως δεν πιάσανε και τα σπάσανε. Αλλά υπάρχει και το αντίβαρο αυτής της συμφοράς: υπάρχουν τυχεροί δρόμοι. Η οδός Γενναδίου, η οδός Μαρασλή και η οδός Τιμολέοντος, από τον «Ευαγγελισμό» και πέρα, είναι χάσμα ιδέσθαι. Όλα τα δεντράκια πιάσανε. Αλλά η πιο καταραμένη οδός είναι η Αριστομένους, όπου είναι δύο μεγάλα εκπαιδευτικά ιδρύματα: το Μαράσλειο και το Β΄ Γυμνάσιο θηλέων. Στην οδόν αυτή

³⁴ Στίχος του Παλαμά από το ποίημα «Πατρίδες», που μιλάει για τα βουνά της Αττικής: μενεξεδένιο αίμα γοργοστάζ' η Αθήνα / κάθε που τη χτυπάν του Δειλινού τα βέλη.

³⁵ Ο Ιωάννης Μεταξάς.

³⁶ Τα «Στρατιωτικά Παραπήγματα» ήταν μεγάλη περιφραγμένη έκταση στους Αμπελοκήπους όπου λειτουργούσε ως το 1971 το παλιό στρατιωτικό νοσοκομείο. Εκεί βρίσκεται σήμερα το Πάρκο Ελευθερίας, το Ναυτικό Νοσοκομείο κτλ. Επομένως, η «παράμερη γειτονιά» είναι ουσιαστικά η γειτονιά του ίδιου του Βάρναλη, που έμενε στην οδό Δημοχάρους στο Κολωνάκι, δυο δρόμους από τη μάντρα των Παραπηγμάτων. Στην πραγματικότητα λοιπόν, εδώ μιλάει ο ποιητής.

σχεδόν τίποτα δεν έπιασε. Μήπως γιατί κι εδώ φυτέψανε μουριές κι οι μουριές είναι δύσκολο δέντρο; Δεν ξέρω. Ξέρω όμως ότι στο δρόμο Δαφνιού - Σκαραμαγκά φυτέψανε πευκάκια, κυπαρισσάκια, αγριελιές και ευκαλύπτους. Όλα πιάσανε -εξόν από τα κυπαρισσάκια. Στο δρόμο Πυριτιδοποιείου - Δαφνιού φυτέψανε μουριές. Πάντως, σε όλο το μήκος της Ιεράς οδού ξανανοιξαν τους περσινούς λάκκους για να φυτέψουνε και πάλι νέα δεντράκια όπου δεν είχανε πιάσει τα άλλα. Άλλωστε, η περιποίηση αυτής της δεντροστοιχίας δεν περιορίζεται εδώ. Είδαμε το καλοκαίρι να ποτίζονται οι ευκαλύπτοι και μέσα σ' όλα τα λακκάκια των πεύκων σκόνη από λίπασμα. Ας φροντίσουνε λοιπόν οι αρμόδιοι να γίνει και μέσα στην πόλη η ίδια δουλειά. Η οδός Σπευσίππου και η οδός Αριστομένους δεν πρέπει να μένουν έτσι.

18 Δεκεμβρίου
Παγίδα

Βγαίνεις το βράδυ κουρασμένος από τη δουλειά σου. Στις οχτώ με εννιά κι αυτή η οδός Σταδίου τώρα τον χειμώνα είναι σχεδόν έρημη. Ανηφορίζεις προς το Σύνταγμα για να ξεμουδιάσουν τα μέλη σου, ν' ανασάνεις λίγο αέρα, να χαζέψεις μπροστά στις φωτισμένες βιτρίνες και να μη συναντήσεις κανένα γνωστό. Γι' αυτό κατεβάζεις το μπορ της ρεμπούπλικάς σου και πας τοίχο τοίχο.

Γιατί να μη συναντήσεις κανένα γνωστό; Για τον ίδιο λόγο που ο Καρωτάκης δεν ήθελε να συναντάει ανθρώπους. Και γι' αυτό μόλις άκουε να πλησιάζουν άνθρωποι, «έριχνε το όπλο κι έπεφτε πρηνής...».³⁷

Δεν έχεις προοδεύσει τόσο πολύ! Δεν έφτασες ίσαμε την ανθρωποφοβία. Μα κι η «γνωστοφοβία» είναι του ίδιου ποιού αρρώστια. Ο γνωστός είναι ο εχθρός. Αυτός θα σε κάνει να θυμηθείς τον εαυτό σου, ενώ η ευτυχία σου έγκειται στο να τον ξεχάσεις. Αυτός θα σου θυμίσει τα μαύρα περασμένα και θα σου προαναγγείλει τα μαυρότερα μελλούμενα. Οι άνθρωποι, που μ' αυτούς έχεις συνδεθεί κάποτε, κι όσοι πεθάνανε κι όσοι ζούνε, είναι βρικολάκοι. Ενθυμίζουμε πως κι εσύ είσαι πεθαμένος.

Και νάτος σε αρπάζει από το μπράτσο και σε καθηλώνει στη θέση σου ένας μαντράχαλος ίσαμε κει απάνω:

—Βρε, Μήτσο, ζεις μωρέ;

Γυρίζεις και βλέπεις ένα παλιό γνωστό σου, που είχες δέκα χρόνια να τον ιδείς. Σου δίνει ένα χέρι τυλιγμένο με γάζες. Και συνεχίζει:

—Είχα διαβάσει στις εφημερίδες ένα αγγελτήριο θανάτου με τ' όνομά σου. Κι είπα, βρε τον καημένο τον Μήτσο. Καλή καρδιά, αλλ' αχάϊρευτος άνθρωπος. Μπράβο ντε! Ζήσε, γιατί σε χρειάζονται τα ποτήρια! Πίνεις ακόμα, ε; Τι γίνεται ο Δημοσθένης, ο Γεράσιμος... βρε τον καημένο τον Λάμπρο τότε λυπήθηκα... Μα πώς έγινες έτσι; Αδυνάτισες πολύ.

—Τι έχει το χέρι σου, του λες, για ν' αλλάξεις κουβέντα.

—Κάτι εκζέματα. Αυτά έχουνε οι σαρδέλες του βαρελιού, οι τηγανισμένες σουπιές και τα συκωτάκια... θυμάσαι τι ζωή περνούσαμε κάθε βράδυ στο υπόγειο τής οδού Χαβρίου. Άλλα χρόνια. Δε μου λες, είσαι πουθενά;

—Όχι.

³⁷ Υπαινιγμός στους στίχους «ρίξε το όπλο και σωριάσου πρηνής / όταν ακούσεις ανθρώπους» από το ποίημα «Υποθήκαι» του Καρωτάκη.

—Ποτέ σου δεν είχες μυαλό. Εγώ είμαι καλά. Η δουλειά μου είναι να κάθομαι και να φυλάω μια σάλα. Έχω πολυθρόνα, θέρμανση και καλό μισθό. Μπορώ και γράφω... Θα σου στείλω το τελευταίο μου βιβλίο. Πώς γέρασες έτσι καημένη, χούφταλο έγινες. Βάστα καλά με τα δόντια την ψυχή σου. Δε μου λες, παντρεύτηκες;

—Ναι.

—Έχεις παιδιά;

—Όχι.

Σέ κοιτάει απάνω ως κάτω, σουρώνει τη μύτη του και βγάζει συμπέρασμα:

—Αμ! βέβαια.

(Δηλαδή στην ηλικία σου δεν κάνει κανέναν παιδιά!)

Κι ενώ είναι δέκα χρόνια μεγαλύτερός σου, με τα χέρια γεμάτα εκζέματα και με τη μύτη του κόκκινη από «λούπο» και τα μαλλιά του γεμάτα πιτερίδα, κοκορεύεται:

—Α! εγώ νιώθω τον εαυτό μου πολύ καλά. Σου λένε οι γιατροί: απαγορεύεται το ένα, απαγορεύεται το άλλο. Εγώ κάνω ό,τι απαγορεύεται και δε φοβούμαι Χάρο. Τώρα τελευταία τα 'χω με μια μικρούλα...

—Μα σου επιτρέπεται κοτζάμ άντρας με παιδιά;

—Άκου να σου πω, απαγορεύουν οι γιατροί, θ' απαγορεύουν τώρα και οι ηθικολόγοι; Τότε να πάμε να πνιγούμε... Γι' αυτό, λοιπόν, χάρηκα που σε είδα; Για να με πικράνεις; Πόσα χρόνια θα ζήσουμε ακόμα; Ό,τι φας κι ό,τι πιεις...

—Γεια σου. Βιάζομαι.

—Στάσου, βρε αδερφέ. Τόσα χρόνια είχαμε να ιδωθούμε... Άκου, έλα μια μέρα να με βρεις. Μένω στην Αγία Παρασκευή. Θα κατέβεις μια στάση πριν από το τέρμα. Θα τραβήξεις ίσα τον ανήφορο. Άμα προχωρήσεις εκατό μέτρα θα στρέψεις δεξιά. Θα φτάσεις σ' ένα χοντρό πεύκο χωρισμένο σε δυο. Από κει παίρνεις το μονοπάτι αριστερά όσο να βρεις ένα πηγάδι... όχι εκείνο με το μάγκανο, το άλλο με τη σιδερένια πλάκα απάνω. Από κει ανοίγονται τρία μονοπάτια. Θα πάρεις το μεσαίο και θα βρεθείς μετά εκατό πενήντα μέτρα στο σπίτι του Σαρόπουλου... έχει απόξω πινακίδα. Θ' αφήσεις το σπίτι του Σαρόπουλου δεξιά και δε θα κάνεις δέκα λεπτά και θα σε γαβγίσει ένας μαύρος σκύλος μέσα από ένα αμπέλι με συρματοπλέγματα. Εκεί κάθομαι. Είναι εύκολο.

—Πολύ εύκολο. Πολύ πιο εύκολο να σε βρει κανείς παρά να μη σε βρει!

1940

22 Ιανουαρίου
Λαϊκή ψυχή³⁸

Ο βοριάς κατέβαινε ορμητικός από τη χιονισμένη Πεντέλη. Τα πεύκα τρανταζόντανε και βογκούσαν σα μανιασμένα από τον αέρα. Ένα λεπτό χιονόνερο έπεφτε στα πρόσωπα τσουχτερό. Ο ήλιος άχρωμος και... ξεπεσμένος πάλευε να βγει από τα κόκκινα σύννεφα.

Στο δημόσιο δρόμο ένα συνεργείο από εργάτες άνοιγε λάκκους δεξιά κι αριστερά για να φυτέψουν καινούργια δένδρα όπου τα περσινά δεν είχανε πιάσει. Οι εργάτες θα ήσαν καμιά δεκαριά. Το κρύο τούς έκαμνε να δουλεύουν γρήγορα και να σωριάζουν δίπλα στους λάκκους το κεραμιδί χώμα. Εκατό μέτρα παρακάτου βρήκαμε έναν κοκκινομάλλη εργάτη, απομονάχο. Ξεσκούφωτος και χωρίς σακάκι είχε καθίσει μέσα στο λάκκο και χτυπούσε ράθυμα τον κασμά του. Τραγουδούσε -αδιάφορος για το κρύο και το βοριά. Έλεγε και ξανάλεγε πάντα τον ίδιο χαβά.

Θέλω να σε παντρευτώ
δίχως προίκα και λεφτό
Δίχως προίκα και λεφτό
θέλω να σε παντρευτώ.

Και γελούσε. Και μονολογούσε:

—Ε ρε! Όλα δικά μου είναι σήμερα... Και χιόνια στα βουνά.

Τα «χιόνια στα βουνά» τα είχε στρώσει ο Θεός για δικό του χατίρι.

Ο μακάριος αυτός θνητός τα είχε κοπανίσει για καλά το μεσημέρι.

* * *

Στον παραλιακό δρόμο του Καλαμακιού κατηφόριζε τοίχο τοίχο, τρεκλίζο-

³⁸ Ο Βάρναλης χρησιμοποιεί τον ίδιο τίτλο με το χρονογράφημα της 21.9.1939.

ντας, ένας γέρος λούστρος, καμιά εβδομηνταριά χρονών, κοντόχοντρος, ξεσκουφωτος, με το κασελάκι κρεμασμένο σταυρωτά από τον ώμο.

Ήτανε φέσι στο μεθύσι. Περπατούσε σα να τον τραβούσε ένα αόρατο χέρι από τη μύτη. Το κορμί του, τα πόδια του, το κασελάκι του, τα κυβερνούσε η μύτη του. Αυτή πήγαινε μπροστά και πίσω ακολουθούσε όλη η συσκευή του εαυτού του.

—Βρε πατριώτη, του φώναξε ένας από την παρέα μας. Θέλεις ένα τσιγαράκι;

Ο γέρος έπιασε τη μύτη (το φρένο του!) για να μπορέσει να σταθεί. Κατέβηκε στη μέση του δρόμου. Κοίταγε χωρίς να βλέπει:

—Να μου ζήσεις, κουμπάρε μου. Να μου ζήσεις κουμπαραάκι!

Θα το είπε σαράντα φορές.

—Έλα άναψε!

Αλλά πώς ν' ανάψει! Του ήτανε αδύνατο να εύρει με το σπύρτο την άκρη του τσιγάρου του.

—Να μου ζήσεις, κουμπάρε. Να μου ζήσεις, κουμπαραάκι...

Του ανάψαμε το τσιγάρο. Μα ο γέρος δεν εννοούσε ν' αλλάξει τροπάριο:

—Να μου ζήσεις κτλ.

Τα αυτοκίνητα, τα καμιόνια, τα λεωφορεία περνούσανε αστραπή. Αυτός στη μέση του δρόμου, σκαμπανεβάζοντας απάνω στη φουρτουνιασμένη... άσφαλο, επανελάβαινε μέχρι συντελείας των αιώνων:

—Να μου ζήσεις κουμπάρε.

Κι ύστερα άρχισε να κλαίει.

* * *

Μπροστά στου Ζαχαράτου³⁹ ένας μορτάκος προσπαθεί να περάσει στο αντι-κρινό πεζοδρόμιο του Ζαχαράτου. Τα τραμ, τα λεωφορεία, τα ταξί κλπ. έρχονται το ένα κατόπι στο άλλο. Ο μικρός, όσες φορές έκανε να κατέβει από το πεζοδρόμιο οπισθοχωρούσε μπροστά σε μια «τρέχουσα λαιμητόμο», που περνούσε μπροστά του. Αυτή η δουλειά έγινε πολλές φορές. Στο τέλος ο μικρός έχασε την υπομονή του. Σήκωσε τα χέρια ψηλά και φώναξε:

—Θέλουμε να ξέρουμε, κύριος, είμαστε ή δεν είμαστε τροχοφόρα;

* * *

Στο στενό της Τραπέζης «Αθηνών» καθόταν ένας ζητιάνος. Είχε το κεφάλι του ακουμπισμένο στον τοίχο και βαστούσε την κοιλιά του σα να τον έσφαζαν οι πόνοι. Δίπλα του είχε βάλει το σκούφο του ανάποδα, για να ρίχνουν μέσα οι πονόψυχοι τον οβολό τους. Είχε βραδιάσει κι ο ζητιάνος ετοιμαζότανε να σχολάσει. Κείνη την ώρα ήρθε και στάθηκε μπροστά του ένα αλήτης και κάτι έσκυψε και του είπε. Ο ζητιάνος έβγαλε από το σκούφο του και του έδωσε μερικές δεκάρες. Μας φάνηκε παράξενη αυτή η σκηνή. Υποθέσαμε πως ο αλήτης θα ήτανε συνεταιίρος στη δουλειά. Και θα του ζήτησε κάτι απέναντι. Πλησιάσαμε τον ζητιάνο και τον ρωτήσαμε:

—Γιατί του έδωκες αυτουνού χρήματα;

—Μου ζήτησε δυο δεκάρες. Είπε πως είχε μισό φράγκο κι ήθελε άλλες δυο δεκάρες για να αγοράσει ένα τσιγάρο. Γιατί να μην του τις δώσω; Άνθρωποι είμαστε!

Άνθρωποι είμαστε! Ποιανού να το πεις;

³⁹ Ιστορικό καφενείο της Αθήνας που λειτούργησε από το 1895 ως το 1960 στην Πλατεία Συντάγματος (οικία Βούρου, γωνία Σταδίου και Γεωργίου Α', εκεί που βρίσκεται σήμερα το ξενοδοχείο Athens Plaza) και ήταν σημαντικό κέντρο της πολιτικής και λογοτεχνικής ζωής.

26 Φεβρουαρίου
Κνηθοκάμπη η πιτυοκάμπη

Με το πρώτο ανοιξιάτικο χαμόγελο τ' ουρανού, με την πρώτη βελουδένια πρασινάδα των βουνών και των κάμπων και με το πρώτο ερωτικό τραγούδι των κυμάτων στην αμμουδιά, όταν κυριεύει τα νιάτα η γλυκιά αγωνία του μυστηρίου κι η στάσιμη ηλικία νιώθει μέσα της τη νοσταλγία των χαμένων παραδείσων, νάτηνε παρουσιάζεται η Α. Μ. η Κάμπια των πεύκων, για να σκοτώσει τη Χαρά και την Ομορφιά, απ' όπου περνάει.

Το επίσημο όνομά της (όπως αναγράφεται στο «Λίμπρο ντ' Όρο» της Ζωολογίας) είναι «Κνηθοκάμπη η πιτυοκάμπη». Αδερφή της είναι η άλλη κάμπια, που ρημάζει τις βαλανιδιές, η «Κνηθοκάμπη η πομπική» ή «Κνηθοκάμπη η λιτανεύουσα». Αν αυτή πήρε το όνομά της από το σχηματισμό των φαλάγγων της, όταν βρίσκεται σε πορεία, κι εκείνη των πεύκων προχωρεί «κατά παραγωγήν». Αλλά δεν προχωρεί, προβαίνει, όπως είπε για την αυτοκράτειρα Ελισάβετ ο Χρηστομάνος.⁴⁰

Νάτηνε με τη σαμαρόγουνά της, με την κορόνα της, με τα ξέι μάτια της, με τ' αμέτρητα ποδαράκια της και με την τριχίνη φούντα στην ουρά της!

Αφού κατάπие όλες τις πράσινες βελόνες του πεύκου, που την φιλοξένησε όλον τον χειμώνα (όπως πάνου-κάτου καταπίνουνε τα σπαθιά οι σαλιμπάγκοι των πανηγυριών) κατηφορίζει για να πάει να βρει άλλα θύματα. Δεν είναι μια. Είναι λαός. Προβαίνουν η μία πίσω από την άλλη σε αδιάκοπη γραμμή δαγκώνοντας η πισινή τη φούντα της μπροστινής. Το κορμί τους ανατριχιάζει, όπως του άμαθου κοριτσιού, όταν βρίσκεται στο χέλος της Αβύσσου. Μπροστά ο αρχηγός. Ο αρχηγός ξετυλίγει στο χώμα μια μεταξένια κλωστή κι όλες οι άλλες περπατούν επάνω στ' αχνάρι της. Η κλωστή αυτή θα μείνει για να τους δείξει το δρόμο του γυρισμού στο «μητρικό» τους πεύκο.

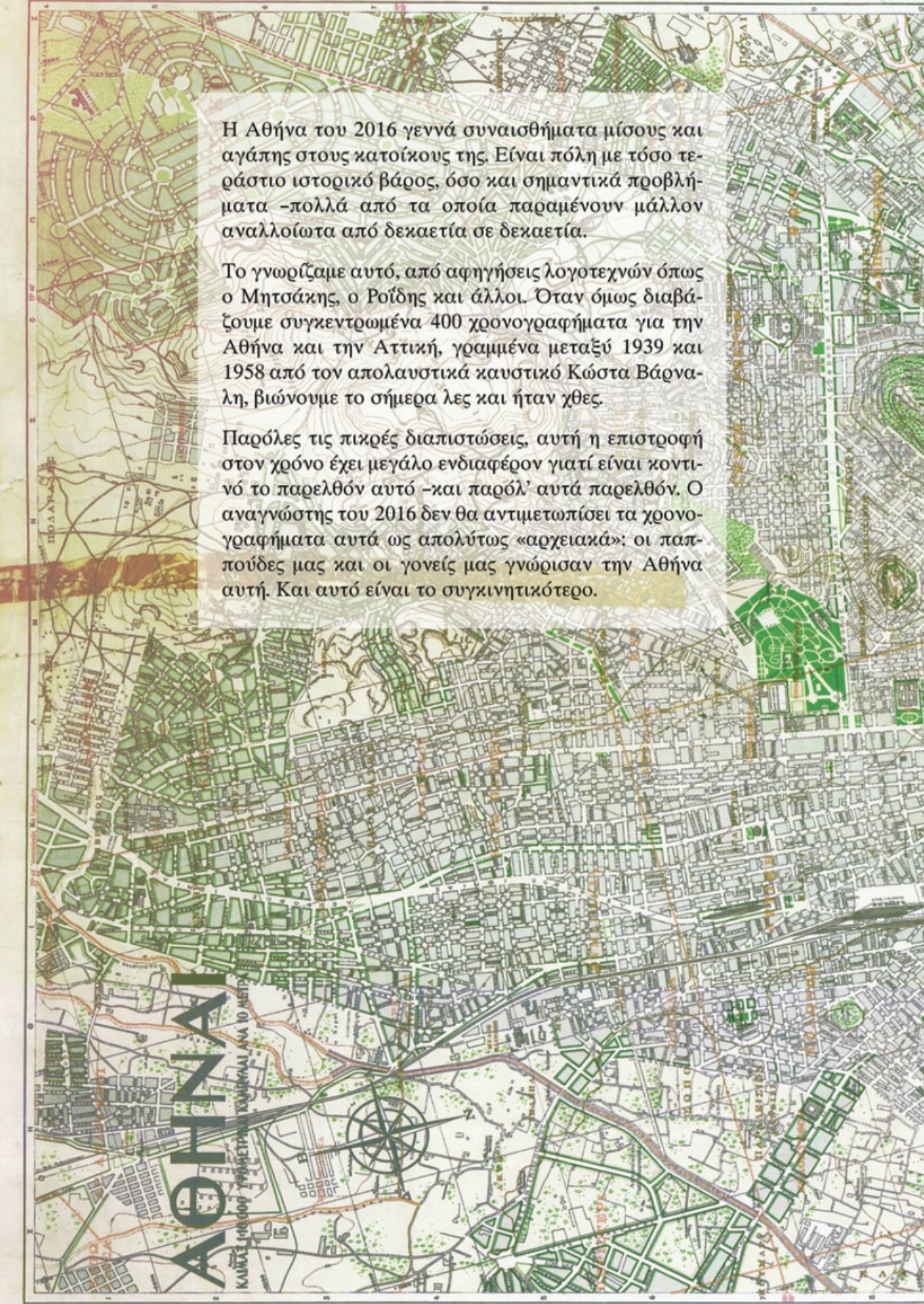
Αφού ρημάξουνε τα πεύκα της περιοχής, τέλη Ιουλίου μεταμορφώνονται σε πεταλούδες με κορμί τριχωτό, κέρατα κοντόχοντρα και με τέσσαρα φτερά, δύο σκούρα (απάνω) και δύο άσπρα (κάτω) –θαρρείς πως είναι αθώοι... άγγελοι! Αυτός ο άγγελος θα βρει την πιο απάνεμη μεριά του πεύκου (κατά προτίμηση τη νοτιοανατολική) κι εκεί θα φκιάσει το σακούλι του με τ' αυγά της ερχόμενης γενεάς!

Αυτή η έρπουσα Εριννύα, αυτός ο Γαργαντούας, ο «Σκώληξ ο Ακοίμητος», ο «Τριγμός και ο Βρυγμός των οδόντων»,⁴¹ η Κνηθοκάμπη η πιτυοκάμπη ζει και βασιλεύει χάρη στην ανοχή μας. Ευτυχώς τα μέτρα, που λαβαίνει το υπουργείο Γεωργίας θα περιορίσουνε πολύ το κακό. Το αποτέλεσμα θα ήταν ασφαλώς σπουδαιότατο, αν η εκστρατεία εναντίον της κάμπιας άρχιζε νωρίτερα: από τον Δεκέμβρη ακόμα. Γιατί στα μέσα του Φλεβάρη όλες σχεδόν οι κάμπιες έχουνε βγει στο κλαρί κι έχουνε φάγει πολλά πεύκα.

Φαίνεται, πως η νεοελληνική μοιρολατρία και η αδιαφορία για κάθε κακό, που δεν αφορά το άτομό μας, είναι η κυριότερη αιτία, που αυτός ο εχθρός δεν μπορεί να λείψει τόσα χρόνια. Καλά οι χωριάτες, που περνούνε μέσα από τα δάση, που δεν είναι δικά τους και βλέπουνε την καταστροφή, μα δεν νοιάζονται. «Πάλι θα ξαναγίνουνε τα φύλλα», σου λένε. Αλλά εκείνοι που έχουνε ιδιόκτητα πεύκα μέσα στο κτήμα τους ή στην αυλή τους; Στην Αγία Παρασκευή είδα σε κάποια αυλή δύο πεύκα γεμάτα σακούλια με κάμπιες. Ένας εργάτης σκυμμένος

⁴⁰ Ο Κωνσταντίνος Χρηστομάνος (1867-1911) έγραψε *Το βιβλίο της αυτοκράτειρας Ελισάβετ*.

⁴¹ Μοτίβα της εκκλησιαστικής γλώσσας, π.χ. «εις τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον, ὅπου ὁ σκώληξ ὁ ἀκοίμητος, καὶ βρυγμὸς ὀδόντων» στον Ιωάννη Χρυσόστομο.



Η Αθήνα του 2016 γεννά συναισθήματα μίσους και αγάπης στους κατοίκους της. Είναι πόλη με τόσο τεράστιο ιστορικό βάρος, όσο και σημαντικά προβλήματα –πολλά από τα οποία παραμένουν μάλλον αναλλοίωτα από δεκαετία σε δεκαετία.

Το γνωρίζαμε αυτό, από αφηγήσεις λογοτεχνών όπως ο Μητσάκης, ο Ροΐδης και άλλοι. Όταν όμως διαβάζουμε συγκεντρωμένα 400 χρονογραφήματα για την Αθήνα και την Αττική, γραμμένα μεταξύ 1939 και 1958 από τον απολαυστικά καυστικό Κώστα Βάρναλη, βιώνουμε το σήμερα λες και ήταν χθες.

Παρόλες τις πικρές διαπιστώσεις, αυτή η επιστροφή στον χρόνο έχει μεγάλο ενδιαφέρον γιατί είναι κοντινό το παρελθόν αυτό –και παρόλ' αυτά παρελθόν. Ο αναγνώστης του 2016 δεν θα αντιμετωπίσει τα χρονογραφήματα αυτά ως απολύτως «αρχαιακά»: οι παππούδες μας και οι γονείς μας γνώρισαν την Αθήνα αυτή. Και αυτό είναι το συγκινητικότερο.